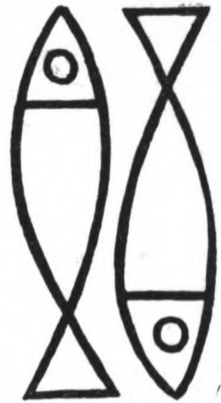

OPBOUW

WEEKBLAD TOT OPBOUW VAN HET GEREFORMEERDE LEVEN

uitgave van de gereformeerde persvereniging „opbouw“

Geloven . . . wat koop je er voor?

Rom. 1 : 17b, 8 : 31-39; zond. 23

Ja, wat kopen we er voor? Voor ons geloof. Onze catechismus vraagt het wat deftiger naar het schijnt.

Wat baat het U nu, dat gij dit alles gelooft.

En „dit alles“ is, wat de Heere belooft.

Dat lezen we in zondag zeven klaar als de dag.

Wat baat het ons? Wat hebben we er toch aan?

Wel, heel in het kort: Dat het om Christus' wil weer goed is tussen de Heere en ons.

Weer goed, tussen Vader en Zijn hopeloos verloren kinderen.

Hoe kan het mogelijk zijn.

Het is een sprookje bijna.

Een sprookje.

Maar leven we er „lang en gelukkig“ bij?

Paulus gaat er in de brief aan de Romeinen bij zingen.

De rechtvaardige uit het geloof zal leven.

LEVEN. . . dat wil zeggen, het lied uit Romeinen 8.

Zo God voor ons is, wie zal tegen ons zijn?

LEVEN. . . dat wil zeggen: Want ik ben verzekerd, dat noch dood noch leven noch engelen noch overheden noch machten noch tegenwoordige noch toekomstige dingen noch hoogte noch diepte noch enig ander schepsel ons zal kunnen scheiden van de liefde van GOD, welke is in Jezus Christus onze Heere.

DAT is LEVEN.

Leven is zingen - wat mij betreft met tranen in je ogen omdat het om Christus' wil moest zijn, met tranen in je ogen, dat het alleen maar kon door het kruis, alleen maar over Golgotha heen - maar toch zingen. . . het is weer goed tussen de Heere en ons, Vader en mij.

We zingen er van!

Of moet er een vraagteken achter?

Als de dominee eens een keer een dergelijk lied in de preek weet te weven en een bijpassende psalm weet te vinden.

Dan zingen we er van.

Maar is ons leven een dergelijk lied?

Leven we er blij en gelukkig mee, omdat het geen sprookje is maar harde werkelijkheid?

Zo hard als de hamerslagen van de Romeinse soldaat.

Er was eens een man. . . zo begint een sprookje.

Er was eens een man, die ijskasten wilde verkopen in Alaska.

Er was eens een man, die bontmantels wilde slijten in de Sahara.

Die man was wereldvreemd.

Hij leefde in een sprookjeswereld. Nuchter was hij niet.

De zaken liepen dan ook niet vlot.

De klanten hadden geen interesse.

De Eskimo's voelden niet voor een ijskast.

De mannen van de Sahara, waar ze ook warm voor liepen, voor een bontmantel niet.

Wat heb ik aan m'n geloof?

Wel, heel eenvoudig naar Paulus woord: Dat het weer goed is tussen Vader en ons, wie zou ons van Zijn liefde scheiden?

Zou Paulus zo'n ijskasten-bontmantel-man zijn? Zo'n sprookjesfiguur?

Als je zo ons leven eens nagaat lopen in ieder geval ook „Paulus' zaken“ niet best.

De klanten — ook de vrijgemaakte klanten — hebben geen interesse, naar het zich laat aanzien, in DEZE bate van het geloof.

Misschien vindt U mij hard.

Zeker er is wel scheren over één kam. Ze zijn er nog, die anderen

Misschien zult U zeggen: „Hij generaliseert“ en U grijpt de pen voor een tegenstuk. U weet zoveel andere, mooie dingen.

Maar kijkt U eens naar ons leven. Zo onder elkaar.

Kijkt U eens naar de jeugd.

En kijken jullie jongens en meisjes eens naar je zelf.

Soms is kenmerken zoeken nuttig en nog wel „rechtzinnig“ ook.

Als je ziet, hoe gemakkelijk kinderen van Christus' kerk grijpen naar een jongen, een meisje, dat trouwer de danszaal bezoekt dan de kerk - hoewel ze weten, verschrikkelijk goed weten, dat het door die greep niet goed meer is tussen de Heere en hen. . .

Ja, als de bate was van het geloof, dat we vast en zeker niet over zouden blijven; dat we vast en zeker niet te kort zouden komen en nooit ziek zouden zijn. . .

Laten we als ouderen de hand maar eens in eigen boezem steken. Als je ziet hoe gemakkelijk we om een paar gulden salaris meer wonen gaan op een plaats waar bijna van trouwe kerkgang geen sprake kan zijn. . . waar we voor onze kinderen aan regelmatige catechisatie niet hoeven te denken. . .

als je ziet hoe een dominee tegen het catechisatie seizoen moet schikken, plooiën en pingelen om een uur voor Gods Rijk los te krijgen waarop geen avondcursus is en waarop geen knutselclub is vastgesteld en geen damclub en geen gymnastiek club en geen. . . noemt U maar op.

Wat is Gods belofte onbegrijpelijk rijk.

Het is weer goed tussen de Heere en ons OM CHRISTUS WIL.

Paulus moet er van zingen.

Nooit meer van Gods liefde te scheiden.

Hoe kan het bestaan.

En DAT is leven.

Dat is pas LEVEN.

JA - voor ieder, die leerde zingen - „Wien heb ik nevens U omhoog. . .“

Pas werkelijk LEVEN.

Voor ieder, die de nood van zijn leven uitschreeuwt in het woord:

„O God wat moet ik beginnen als het kapot is tussen U o Heere en mij“.

Is er deze belofte:

Geloof alleen en het is goed Mijn kind, goed tussen jou en tussen Mij om Christus' wil weer goed.

Goed, omdat op Golgotha een kruis heeft gestaan en een leeg graf heeft gelegen in Jozefs' hof.

Inhoud „Opbouw“

Geloven. . . wat koop je er voor?	H. S.
Hoe het was	C. V.
Kerkelijk leven	G. V.
Te Berde	A.
Mogen en moeten onze kinderen deelnemen aan het avondmaal des Heren	G. V.
Boekbespreking	
Persschouw	
Kerknieuws	

Dat is de bate van ons geloof.

Dan gaan we zingen. We moeten wel.

Met Paulus.

Ik ben verzekerd. . . God voor ons, wie zal tegen ons zijn?

Dat koop je voor je geloof.

Omdat Christus het heeft gekocht eens en voor goed.

Zijn we BLIJ met deze koop?

Of hadden we toch liever iets anders gehad?

Toch maar liever dat diploma en toch maar liever die baan en dat meisje en die flinke vent al „doet ie er dan weinig aan“?

Misschien ben ik somber, geen rechte profet.

Maar als je rondkijkt, zo onder ons.

Dan kun je bang worden.

En ik zou me geen raad weten, bij alles wat ik voor m'n ogen kan zien.

Als ik niet wist: Dat noch dood noch leven noch enig schepsel ons zal kunnen scheiden van de liefde van God in Christus Jezus onze Heer.

Als je zo rondkijkt besef je maar één ding steeds meer.

Wat moet DIE LIEFDE groot zijn.

En DAN wordt je leven een zingend leven.

Ik zeg niet dat dat altijd maar gemakkelijk is.

Geloven en vechten liggen op deze aarde op één kussen.

Dan wordt toch je leven een zingend leven.

Al blijf ik dan over. . . het is goed tussen Vader en mij!

Al moet ik die baan laten gaan. . . het is goed tussen Vader en mij!

Al lig ik jaren ziek en loert de opstanddijvel om de rand van m'n bed. . . het is goed tussen Vader en mij!

Al moet ik het „afmaken“ met die vent waar ik toch echt wel van hield; met dat meisje waar je nu echt eens mee opscheppen kon. . . het is goed tussen Vader en mij!

Dan MOET je wel zingen.

In het kruis zal 'k eeuwig roemen. . .

Als je zingen leerde in je leven door Gods genade:

Wien heb ik nevens U omhoog.

Waar het laatste niet gezongen — GELEEFD — wordt is het eerste een vloek.

Hoe het was

In „Opbouw” van voor veertien dagen namen we een paar artikelen over van ds. D. Sikkel, geschreven in de jaren 1936 en 1937.

Ze waren een aangrijpende uiting van een sterk onbehagen en een diepe onrust ten aanzien van het leven der Gereformeerden van die dagen.

Wij zijn, zo schreef hij, als Gereformeerden — Hervormd-Gereformeerden, Chr. Gereformeerden, en ander Gereformeerden — „erbarmelijk machteloos”.

Ondanks heel veel knappe mensen, ondanks heel veel organisaties en inrichtingen, ondanks heel veel kranten.

Er is onder de Gereformeerden meer **ont-**binding dan **samen-**binding te bespeuren.

Ieder groepje is bezig zijn eigen huisje in elkaar te timmeren, zijn eigen zaakje te verdedigen, maar van een gezamenlijk bouwen van een cathedraal is geen sprake.

Men kan zelfs niet goed meer naar elkaar luisteren. En als men dat nog een beetje doet gaat men onmiddellijk redeneren, en discussiëren, en polemiseren, en debatteren om in ieder geval eigen opvattingen en eigen groepje veilig te stellen. En daarmee bezig zijnde hoort men de stem van Christus niet meer.

Mee tengevolge van dit alles kwam het zelfs tot een ongefundeerd beschuldigen van medebroeders wegens afwijking van de belijdenis.

Zo groeide er wantrouwen. Men waarschuwde tegen gevaren die niet bestonden, maar de werkelijke, de dreigende gevaren werden niet gezien.

En door dit alles waren de Gereformeerden tenslotte „erbarmelijk machteloos” geworden.

Achter dit alles school naar Sikkels overtuiging één zonde, **de** zonde. Men had elkaar niet waarachtig, niet Schriftuurlijk lief!

En ten slotte verklaarde Sikkel: „Ik ga steeds meer geloven dat de Here ons in onze machteloosheid ten toon stelt opdat wij ons gezamenlijk zullen verootmoedigen”.

Zo schreef ds. Sikkel.

En zijn woorden kwamen niet uit de „linker vleugel”, van de Geref. volksgroep. De linkervleugel die er destijds ook was en toen sterk onder de invloed stond van de subjectivistische ethische theologie.

Neen, Sikkel was een oer-gereformeerd man. Iemand die zich in preken en perswerk scherp keerde tegen ieder subjectivisme. En die eerder dan iemand anders zich b.v. verzet tegen het subjectivisme dat zich in het verdedigen van „de pluriformiteit der kerk” openbaarde.

* * *

Als men deze aangrijpende woorden van een bezonnen man als Sikkel leest vraagt men zich als vanzelf af: hoe was dat alles toch zo geworden? Er had in de Gereformeerde volksgroep vroeger zoveel echte Godsvrucht geleefd en er was zoveel Geestelijke kracht van uitgegaan.

Inderdaad, zo was het vroeger geweest.

Er waren in het midden van de vorige eeuw duizenden mannen en vrouwen die bij de Schrift leefden, die eerst het Koninkrijk Gods zochten, die oprecht de **HERE** vreesden, voor wie de zaak des **HEREN** inderdaad het één en het al in hun leven was.

O ja, men kon in het leven en denken van deze veelal eenvoudige vromen piëtistische trekken, een eenzijdig accentueren van het subjectieve element in het leven des geloofs, een zeker wetticisme, wereldmijding en nog andere fouten aanwijzen. Het verval van de Gereformeerde Kerk, van de oude „Martelaarskerk” en vooral de leer en de prediking van veel theologen en dominees waren daar de oorzaak van. Maar er was ondanks dat alles toch „leven”. Er was een echt kennen van

de zonde en een zoeken van de verzoening door het bloed van Christus, een existentiële eerbied voor het Woord van God.

En toen stonden te midden van deze volksgroep mannen op als Groen van Prinsterer, en later Kuyper, en nog wat later Bavinck en anderen. Zij hielden deze vromen voor dat de Here hen riep om Hem **overal** te dienen, dat ze een taak, een roeping hadden om Gods koninkrijk te zoeken op — zoals men dat graag zei — „alle terrein des levens”.

En deze mannen zeiden niet alleen **dat** Gods volk deze roeping van Godswege had, ze wezen ook aan — en dat was zeer belangrijk en nodig — **hoe** in de concrete situatie waarin men destijds leefde, deze roeping moest worden vervuld.

Zo iets kan natuurlijk alleen als men het leven van zijn tijd op politiek, sociaal-economisch, cultureel en ander gebied door en door kent. Welnu dat was bij deze mannen ook inderdaad het geval. Ze lanceerden niet een aantal indrukwekkend klinkende maar in de grond der zaak lege en onvruchtbare kreten. Neen, ze gingen op de zaken in. Groen analyseerde het staatkundige leven van ons volk tot op het been. Kuyper schreef op geniale wijze duizenden artikelen over wat er in volk en wereld te koop was. En ze wezen precies aan wat naar hun overtuiging in concreto in die dagen naar de wil van God moest worden gezegd en gedaan.

* * *

En deze woorden grepen de duizenden.

Ze kwamen, in de macht daarvan, bij wijze van spreken uit de sloppen en stegen en achterbuurten van de kerkelijke, politieke, sociale, culturele wereld naar voren en deden wat.

Ze werden verwaardigd om bezig te zijn aan de reformatie der kerk. Dat was reeds in de dagen der Afscheiding begonnen.

Ze bouwden scholen die ze met de prachtige naam van scholen **met den Bijbel** aanduiden.

Ze getuigden op het politieke terrein en in de sociaal-economische worsteling van het koningschap van Jezus Christus.

En ze deden dat op de enig goede manier, namelijk door zelfverloochening, door het offer.

Algra schreef een poosje geleden in het Friesch Dagblad: „Bij ons thuis waren er dingen die vóór alles gingen, waar we offers voor over moesten hebben, waar we ons het brood voor uit de mond moesten sparen en dat waren de belangen van Gods Koninkrijk en met name ook de chr. school en de chr. pers”.

Zo was het bij velen.

Ik heb nog gezinnen gekend waar men van een inkomen van acht gulden in de week één gulden en vijf en twintig cent schoolgeld betaalde. En dan was er ook nog de kerk!

Ik heb nog gezinnen gekend waarin men pakken, jassen, mantels liet „keren” en tot op de draad versleet omdat dat nodig was om voldoende te hebben voor het onderhoud van de kerk.

Ik heb nog gezinnen gekend die met een inkomen van vijf tot zeshonderd gulden per jaar volle 10% voor de kerk offerden.

Ik heb „Bazuinen” gezien welke in twaalf gezinnen werden gelezen. Men wilde meeleven met de kerk en de voortgang van het koninkrijk Gods. Maar men kon dat om financiële redenen niet anders dan zó.

* * *

De schare van eenvoudigen in den lande werd door Groen, Kuyper en anderen zichzelf niet zoekende mannen tot activiteit verwekt.

De vrijmaking - niets bijzonders

Vrijmaking was eigenlijk niets bijzonders. Een synode stelde aan iemand vijf vragen. Te beantwoorden met „ja” of „neen”. Niet antwoorden zou worden aangemerkt als schuld. Verkeerd antwoorden natuurlijk ook.

Want het was de Here God, die vragen stelde, zo beweerde de synode. De Here eiste: Ja. Vijf keer. Alleen dat was heiligmaking. „Neen” betekende verharding in een reeds geconstateerd gruwelijk kwaad. Aldus de vragende synode...

Toen zei die man precies, wat hij ervan dacht. Hij zei: neen. Want „ja” leek hem slecht.

En toen zeiden ze: dan wil de Here niet, dat u ooit meer „leert” in de kerk... En toen zei hij: om deze door u aangevoerde redenen wordt niemand door de Here gestaat. En dus blijf ik dienen.

K. Schilder

En er is toen gekomen wat men, m.i. ten onrechte, „het calvinistisch reveil” heeft genoemd.

Ja zeker, we moeten nuchter zijn. Er was bij dit alles ook veel „vlees en wereld”.

Maar er was toch ook het goede, het oprechte zoeken van de wil des **HEREN**. Het oprechte strijden tegen Satan, wereld en eigen vlees. Het zoeken van het Koninkrijk Gods en Gods gerechtigheid in alle levenswerk en levensding.

Men kan alleen maar met verbazing lezen hoe christelijke arbeiders die op de grens van de armoede leefden niet bezweken voor de fascinerende idealen van het opkomende socialisme, maar liever in de ellende bleven dan meegaan en meedoen met een beweging waarin men de Geest van Christus niet kon ontdekken.¹⁾

Er was toen leven, echt leven des geloofs.

Ja zeker er waren ook organisaties.

Maar die waren zeer eenvoudig, soms zelfs primitief.

Men zocht het niet in zulke „uiterlijke dingen”.

Zo was het met het kerkelijke leven, met het kerkelijke instituut.

Er was geen sprake van dat b.v. de kerken de synoden zo erg gewichtig vonden. In oude „Bazuinen” komt zelfs geen verslag van de generale synoden voor! Er werd in de krant soms met geen enkel woord over geschreven. Als je dat alles ontdekt zeg je bij je zelf: gelukkige tijd! De onkosten van zo'n kerkelijke samenkomst bedroegen een paar honderd gulden!

Neen, men taxeerde de synoden niet zo hoog. De synoden van de Dolerende Kerken waar toch veel werd gedaan vulden slechts enkele dagen. Men besefte het ter dege: het eigenlijke leven van de kerk is heel wat anders en heel véél meer dan wat de synoden kunnen doen. Het eigenlijke leven van de Kerk was voor aller besef dat het Evangelie

¹⁾ Een bekende voortrekker in de Chr. Sociale beweging, H. Amelink, nam om te trouwen een halve dag vrij, want daarvoor werd geen vrije dag met behoud van loon gegeven! En toen hij „vrijgestelde” werd van de Chr. Bond van textielarbeiders moest hij wat minder verdienen dan hij als arbeider verdiende. Want anders zou „men” zeggen dat hij er beter van werd.

in volle rijkdom werd verkondigd, dat mensen tot bekering kwamen, dat velen uit de wereld werden getrokken tot Gods wonderbaar licht, dat de gemeente opwies in de kennis van onze Heer Jezus Christus, dat barmhartigheid werd geoefend, dat er niet maar over de kerk en de gemeenschap der heiligen werd geredeneerd, maar dat men waarachtig kerk was en de gemeenschap der heiligen bloeide.

Het is verrukkelijk te lezen wat echte pastoren als „de oude Gispes”, Jan van Andel, Sikkels, H. Hoekstra en anderen over deze dingen schreven.

* * *

En zoals het in het kerkelijke leven was was het, mutatis mutandis, overal.

Wat waren de organisaties in het politieke en sociale leven simpel. Maar daar maalde men niet over. Het ging immers om **de Zaak**.

Men had wat te zeggen. Men had „een woord voor de wereld”. En men kwam tot de daad. Men wist zich geroepen en men was gegrepen door de opdracht van Christus om een licht te zijn in de wereld.

En op schoolgebied was het precies zo. Het ging er daar om de kinderen de bijbel te leren verstaan, ze ervan te doordringen dat ze kinderen van het verbond waren en wat dat betekende. En dat het nu in het leven maar om één ding ging: namelijk om zich aan God te geven als een levende, heilige en Gode welbehagelijke offerande en niet gelijkvormig te zijn aan deze wereld, geen levensstijl te volgen welke gelijk was aan die van de wereld.

Men had door het verstaan van het Woord inzicht gekregen in wat men op het gebied van „Kerk, Staat en Maatschappij” moest worden tegengestaan en in wat men daarin moest doen. En daarmee was men rusteloos bezig.

Neen, aan de organisaties verdeed men niet veel tijd.

Het Centraal Comité van de Antirevolutionaire Partij kwam veelal éénmaal in de vier jaar samen! En de organisaties van Chr. arbeiders en patroons, evenals die van de scholen waren ook alles behalve indrukwekkend. Men zou het ook onbegrijpelijk hebben gevonden als men zich op die organisaties ging verheffen. Men kende maar één hartstocht: de Here dienen. Aan streven naar „macht” en „posities” dacht men niet.

Nog eens, het was zeker niet alles goud wat er blonk.

Maar er was toch een echt Geestelijke worsteling om de goede strijd des geloofs te strijden.

Er was daarin het zoeken van de eenheid van allen met wie men in Christus één was.

In veertig jaar kwamen drie kerkelijke verenigingen tot stand.

En in vijftig jaar vertienvoudigde het aantal van hen die ook kerkelijk uit de Schrift en naar de confessie begeerden te leven.

Het was toen in vele opzichten een schone tijd.

Het aangezicht van ons volk veranderde er door.

C. V.

Kerkelijk Leven

* * Se-lectie of E-lectie

We lazen het volgende verhaal:

Ik herinner mij een gesprek dat we eens hadden met een zeer eenvoudige boerenman, toen we uit de kerk kwamen en met elkaar koffie dronken. We hadden van een jonge predikant, nog maar net klaar van de Theologische Hogeschool, een zeldzaam rijke, vertroostende Schriftuurlijke preek gehoord. We waren er zo blij mee! En toen kwam het

boertje los. Hij vertelde dat ook voor hem op zijn oude dag de vrijmaking bestond in de heerlijke prediking die hij nu te horen kreeg. Het was juist in de tijd toen er weer zo druk geschreven werd over samenspreking met de synodalen. Hij zei er toen dit van, wat ik mijn leven lang niet meer vergeet: „ik begrijp niet dat er mensen zijn die nu weer terug willen naar de synodale kerk. Ik vind het best wanneer er synodalen zijn die bij ons komen. Maar hoe kunnen wij nu ooit weer gaan aanpappen met de synodale kerken? Ik beschouw dat net eender als met mijn pootaardappelen. Dat is geselecteerd goed, vrij van alle besmetting, het beste van het beste. Daar moeten straks nieuwe aarlappelen van komen. Maar dan ga je toch niet die uitgezochte pootaardappelen weer tussen de andere gooien? Waar moet je het volgend jaar dan goeie aardappelen vandaan halen? Er zullen best nog goeie poters tussen die aardappelen zitten, maar dan moeten ze er ook uitgehaald worden en bij de goeie poters gelegd worden”. Zó zag hij op zijn oude dag de vrijmaking. Nee, hij bedoelde er volstrekt niet mee te zeggen, dat de vrijgemaakte mensen beter zijn dan andere kerkmensen. Hij was niet hovaarlig en bezat genoeg zelfkennis. Maar hij zag de „Kerk”. Ondanks veel narigheid kunnen we daar o zo blij mee zijn. En laat ons zorgen dat niemand ons dié blijchap ontroven kan”

Als ik het goed begrepen heb gaat de Here Jezus Christus dus bij het kerkvergaderende werk niet volgens electie maar volgens selectie te werk. Selectie, dat is: de goeden worden uitgesorteerd. Electie is iets anders: daar worden bozen uit bozen uitverkoren. Want de electie, de uitverkiezing is dat de HEERE „een zekere menigte van mensen, niet beter of waardiger zijnde dan anderen, maar in de gemeenschappelijke ellende met anderen liggende. . . . louter uit genade uitverkoren heeft”. Dordtse Leerregels hoofdst. I, § 7.

Maar bij de vrijmaking heeft de HEERE, als dit verhaal tenminste waar is, de goeden er uit gehaald: „geselecteerd goed, vrij van alle besmetting, het beste van het beste”. Dat lijkt mij ERGER dan remonstrants. Bovendien: die „goeden”, die in 1944 en volgende jaren werden geselecteerd, uitgesorteerd, hebben nadien ook weer kinderen gekregen. Zijn dat ook allemaal goeden? Of zijn dat kinderen, die net eender als alle andere kindertjes van synodalen, hervormden, hottentotten en chinezen in zonde ontvangen en geboren zijn? Dat laatste leerden we weer zo goed in de vrijmaking verstaan. Maar als ook die na 1944 geboren kinderen „geselecteerd goed, vrij van alle besmetting, het beste van het beste” zijn, dan acht ik dat erger dan de ergste leer van een veronderstelde wedergeboorte.

Nu geloven we dat de schrijfster van dit verhaal bij enig nadenken het verhaal toch ook wel een beetje zot zal vinden. Ze heeft tenminste aan het slot een veiligheidsmarge aangebracht: „dat boertje” — het verkleinwoord is van haar, niet van mij — „bedoelde er volstrekt niet mee te zeggen, dat de vrijgemaakte mensen beter zijn dan andere mensen. Hij was niet hovaardig en bezat genoeg zelfkennis. Maar hij zag de „Kerk”.

Jawel.

Maar de kerk is en blijft de uitverkoren gemeente.

En niet de verzameling van uitgesorteerd volk, „vrij van besmetting, het beste van het beste”.

We moeten niet slechts de belijdenis prijzen.

We moeten belijdend spreken.

Gereformeerd.

Niet remonstrants.

Ook de schrijfster van Onder Ons in De Reformatie.

G. Visee

TE BERDE

In het werkboekje ten dienste van het onderwijs in de kerkgeschiedenis van de dienaren J. Kok en C. van der Waal, getiteld „Van strijd en zegepraal” wordt op blz. 38 gesproken over de schorsing van ds. Hendrik de Cock te Ulrum in het jaar 1833.

Ze vermelden de overweging van de classicale vergadering, die de Cock schorste. Dat was vanwege zijn geschrift tegen Brouwer en Reddingius en vanwege „het bedienen van de christelijke doop aan kinderen uit andere gemeenten en het geven van privaat godsdienstig onderwijs aan personen in andere gemeenten woonachtig”. De classis overweegt dat de heer de Cock zo „de kring van zijn bediening te buiten gaat, en alzo wanorde en verwarring verwekt”.

Kok en van der Waal tekenen daarbij aan, cursief gedrukt: „**Let wel: evenals bij Doleantie en Vrijmaking alles tot een orde-kwestie herleid!**”.

Het is niet onjuist te constateren dat kerkelijke instanties de neiging hebben om principiële geschillen tot ordekwesities te herleiden. We hebben een wet en naar die wet moet Hij sterven.

Met een poging de zaak ds. van der Ziel te herleiden tot een ordekwesitie hebben we te maken in het schrijven van de praeses van de synode te Rotterdam-Delfshaven aan het dagblad Trouw, dat gepubliceerd werd in het nummer van 31 december 1964. Ds. D. Deddens schrijft daar. „In sommige bladen is beweerd, dat het in de tuchtprocedure betreffende ds. van der Ziel ging om „samen-spreking” (in het algemeen) met „synodaal-gereformeerden”. Dit is onjuist: in de stukken wordt duidelijk gesteld, dat het primair niet ging om de houding en handelwijze van deze predikant t.a.v. anderen, maar om zijn houding en handelwijze ten opzichte van de kerkeraad van Groningen-Zuid, de eigen broederschap”.

Het is echter duidelijk dat Ds. van der Ziel in moeite kwam, omdat hij deelnam aan een samenspreking, tegen het verlangen van de meerderheid van zijn kerkeraad in. Dan is 't mogelijk te stellen, zodra iemand maar ingaat tegen een besluit of tegen een verlangen van een kerkeraad, dat de broederschap in het geding is. Maar als iemand meent in geweten, gebonden aan het Woord Gods, niet anders te mogen handelen is het een verlegenheidsuitvlucht te gaan spreken over de schending van de broederschap. Het wél te doen is elk geschil terugbrengen tot een ordekwesitie. En zoals Kok en van der Waal, terecht stellen een typisch voorbeeld van kerkelijke decadentieq.

De hoofdzaak is en blijft de vraag of ds. van der Ziel een openbare grove zondaar is, bij volharding een kind der hel. Het gaat immers over zonden, in een gemeen lid der afsnijding waardig.

Alle formele hanteren van het gezag van een kerkeraad kan dat niet uit de wereld wegpraten. Het is ook de kerk van onze Here Jezus Christus onwaardig om de zaken anders te stellen dan ze in de artikelen 79 en 80 gesteld worden. Terecht heeft de kerk daar als beginsel gesteld dat een ambtsdrager alleen maar afzettingwaardig is, als zijn staat voor God in het geding is. Wat gij bindt op aarde, zal in de hemelen gebonden zijn.

Het is tragisch om te zien hoe snel een les van de kerkhistorie, zo duidelijk geformuleerd door Kok en van der Waal, vergeten wordt n.b. door mensen die zelf eerst zo te lijden hebben gehad van deze nare praktijken. Hoe snel kan een minderheid, geworden tot een merderheid, de zo zeer verfoeide methodes overnemen. A.

Mogen en moeten onze kinderen deelnemen aan het avondmaal des Heren

I

Ter inleiding.

De artikelen, die wij thans onze lezers over het hier boven genoemde thema aanbieden, waren reeds in de herfst van 1964 gereed. Dat ze eerst thans gepubliceerd worden vindt z'n oorzaak in de bekende novembegebeurtenissen ter generale synode, die al onze aandacht en veel ruimte in ons blad opeisten.

Gedachtig aan de goede raad, door collega Plooy in ons blad gegeven, heb ik deze artikelen aan enige ambtsbroeders buiten Kampen ter lezing gezonden, hun gevraagd om kritiek en nader advies. Het antwoord was dat zij met de inhoud hun hartelijke instemming betuigden en adviseerden tot publicatie in ons blad, eventueel ook daarna in gebrocheerde vorm, over te gaan. Voor deze publicatie draagt echter de schrijver alleen de verantwoordelijkheid. Het zelfde geldt t.a.v. de medeleden van de redactie van Opbouw.

Ik kan mij voorstellen dat iemand de vraag stelt: Is het tijd thans deze vragen aan de orde te stellen? Hebben onze kerken, toch al door meer dan een zaak in spanning gehouden, nog behoefte aan een nieuwe kwestie? Ik antwoord dat ook ik geen behoefte heb aan „kwesties”. Het is echter maar de vraag wie ze maken, en hoe ze ontstaan. Ze komen niet door het samen eerbiedig overwegen van de vraag wat — ook op het onderhavige punt — de goede en welbehagelijke wil van God is, maar wel wanneer enige poging tot beantwoording daarvan niet valt onder schriftuurlijke en dus broederlijke en zakelijke kritiek, maar wanneer zulk een poging beantwoord wordt met partijdige en onzakelijke kritiek die, gelijk onder ons soms geschiedt, wat haastig de broeder belast met de beschuldiging van afwijking van de belijdenis en dergelijke meer. Dat brengt onrust. En het dunkt mij niet goed ter vermindering van DIE onrust te zwijgen. Op deze wijze zou onder ons niets meer in bespreking gebracht kunnen worden en het „ecclesia reformata semper reformanda” een holle leuze worden.

Eventuele schriftuurlijke kritiek vrees ik niet, integendeel: ik bid er om. Gelijk ik reeds voor de publicatie het oordeel zocht van anderen, zal ook na de openbaarmaking van mijn gevoelens het oordeel van anderen mij welkom zijn. Dat hetgeen ik schrijf ingaat tegen de traditie onder de Gereformeerden in Nederland is mij genoegzaam bekend, of het ook tegen de Schrift en de gewoonte van de kerk der reformatie ingaat, is voor mij niet aan twijfel onderhevig, maar geef ik gaarne ook ter beoordeling aan de broeders.

En voorts: de zaak wordt door mij niet aan de orde gesteld, ze IS aan de orde. In een van de vrijgemaakte kerken in ons vaderland, de Gereformeerde kerk van Rijsbergen, nemen de kinderen der gemeente deel aan het avondmaal des Heren. Het gesprek met deze kerk zal moeten beginnen: het gesprek, dat nog iets anders is dan de „twistige samenspreking” waartegen de Schrift ons waarschuwt. Aan dat nodige gesprek met de Rijsbergense broeders willen de hier volgende artikelen een bijdrage leveren.

Met de bede dat zij mogen dienen tot de opbouw van de gemeente des Heren en de waarachtige stichting in ons allerheiligst geloof geef ik ze thans in het licht. In de hoop dat ze een even goede als rustige ontvangst mogen vinden als op de samenkomsten in deze winter met de broeders en zusters in mijn wijk, waar ik zakelijk naar voren bracht hetgeen hier wordt geboden.

De vraag ligt er.

En ze is niet meer te ontgaan.

Moeten ook de kinderen der gemeente en

mogen ze dus deelnemen aan de viering van de maaltijd die Christus in de nacht, in welke Hij verraden werd, heeft ingesteld?

Het is bekend dat de zaak niet maar in de vragende vorm, maar positief en praktisch aan de orde is doordat in de Gereformeerde kerk van Rijsbergen de deelname van de kinderen een feit is.

Dat laatste behoeft op zichzelf geen reden te zijn om over deze vraag te schrijven. Dat de kinderen aan het avondmaal niet deelnemen is onder ons eeuwenoude praktijk en behoort tot onze gereformeerde zekerheden. En men zou kunnen zeggen: indien daar verandering in komen moet, dan rust op degenen die dat menen en bereids alsoo doen de bewijslast: het woord is aan Rijsbergen!

Men kan ook nog een andere kant op en zeggen: nu men in Rijsbergen alsoo doet is daarin alle aanleiding om te vragen: doen onze broeders en zusters daaraan goed? En is ónze praktijk beter? Ouder is ze. Is ze beter? Of moeten wij een andere weg op, al behoeft dat nog niet de weg van Rijsbergen te zijn?

Onder Gereformeerden in de zestiende eeuw.

Om terstond enige rust te brengen in de deining over deze zaak mogen we misschien beginnen met een herinnering aan de praktijk onder de Gereformeerden in Duitsland in de eeuw der Reformatie. Indien iemand in die duitse Gereformeerden zo geen vertrouwen heeft, dan moge ik hem gerust stellen. Ik ga terug naar de Gereformeerden in de Palts. Dat is het land waar in 1563 de heidelbergse catechismus van de pers kwam. Deze catechismus werd in hetzelfde jaar opgenomen in een kerkorde, die ook een hoofdstuk bevat: „Over de voorbereiding tot het heilige avondmaal”. We zijn dus op vertrouwd terrein. Deze kerkorde werd op de 15e november 1563 door dezelfde keurvorst Frederik III ingevoerd, die ook opdracht gegeven had om de catechismus op te stellen, ónze catechismus, van de enige troost in het leven en in het sterven. En dat heidelbergse geslacht van deze keurvorst en van deze Ursinus en Olevianus dacht over en handelde in de toelating tot het avondmaal in elk geval anders dan wij. In die kerkorde lezen wij:

„Het avondmaal des Heren zal in steden op zijn minst alle maanden, in dorpen alle twee maanden eenmaal en in beiden op Pasen, Pinksteren en Kerstdag gehouden worden. Echter waar het de opbouw of de gewoonte en de behoefte der kerk vereisen is het christelijk en recht, dat het vaker geschiedt: En zal, wanneer men het nachtmaal houden wil, overal, acht dagen te voren, door de kerkdienaar zulks openlijk aangekondigd worden met de vermaning dat zich de hele gemeente daarvoor gereed make”.

Reeds in dit eerste gedeelte valt een en ander op. In de steden moest maandelijks in de dorpen tweemaandelijks avondmaal zijn. Het verschil zal wel daaruit voortvloeien dat in vele dorpen geen predikant was. Maar zó vaak. En minder niet. Bovendien op paasdag, pinksterdag en kerstdag. Liever nog vaker. Bovendien moest de viering acht dagen te voren worden aangekondigd. Let wel: niet opdat de gemeente na deze aankondiging zou zitten te dubben over de vraag: zal ik avondmaal vieren of niet? Maar opdat de gemeente zich voor de viering van het avondmaal gereed make. En wel: de h le gemeente. Dat is het oudtestamentische: „laroob”. Het v lle getal.

Om te onthouden!

De h le gemeente.

De kerkorde gaat voort:

„Daarenboven zal hij” — de kerkdienaar — „de ouders en huisvaders vermanen,

dat zij hun kinderen, en ander jongvolk, dat zij voor de eerste keer tot de tafel des Heren willen brengen, intussen onderwijzen, en op de komende zaterdag of een andere daaraan voorafgaande geschikte dag, naar de omstandigheden der kerk, na gedane predikatie bij de kerkdienaar aangeven, opdat zij nader bericht ontvangen”.

Ook hier stoppen we even.

Op de zaterdag voor het avondmaal moeten de ouders dus kinderen en ander jongvolk (pleegkinderen?) die zij voor het eerst mee ten avondmaal willen nemen, aangeven. Niet volwassen „kinderen” melden zichzelf bij de dominee, zoals dat bij ons met „kinderen” van achttien tot vijftientig jaar het geval is, maar de ouders geven hun kinderen aan. Die kinderen, die zij voor de eerste keer mee ten nachtmaal willen brengen. Let op: ouders nemen hun kinderen mee ten avondmaal. En ten derde: in afwachting van wat er nu verder gebeuren moet, moeten de ouders die kinderen verder onderwijzen. daarmee v ortgaan, te weten onderwijzen voor het avondmaal.

Hoeveel ouders onder ons DOEN dat nog metterdaad: de kinderen onderwijzen over en voor het avondmaal?

En een en ander wordt hier gezegd door de mannen van ónze catechismus, de mannen van de enige troost, in een door hun Gereformeerde kerken aangenomen KERKorde.

Voorts:

„Op de zaterdag voor het avondmaal zal de voorbereiding gehouden worden, dat is een preek tot recht begrip (van het avondmaal) en deze moet haar aanleiding vinden  n in de catechismus  n in hetgeen tot de rechte viering van het avondmaal vereist wordt”.

En dan komt het:

„Aan het einde van de preek zal de dienaar het volk vermanen te blijven om verdere mededelingen te horen en belijdenis van hun geloof te doen. Daarop zal de dienaar voor de tafel plaats nemen en ten eerste zeggen wat voor jong volk aanwezig is, die nog niet eerder naar de tafel des HEEREN gegaan zijn, dat ze naar voren komen en belijdenis van hun geloof doen.

Daarna zal de dienaar degenen, die zich zo melden, eerst de artikelen van het christelijk geloof, de tien geboden en het Onze Vader laten opzeggen en daarna uit de catechismus van het nachtmaal vragen. Doch waar velen uit verlegenheid zulke stukken niet zo ordelijk van woord tot woord zouden kunnen opzeggen en overigens echter niet berispelijk zouden zijn, zullen ze door de kerkdienaar aan de voornaamste artikelen van het christelijk geloof herinnerd worden en na gedane belijdenis met de gemeente tot het avondmaal des Heren toegelaten worden”).

Z  ging het toe in de kerk van Zacharias Ursinus en Caspar Olevianus. Vader en moeder namen de kinderen mee ten avondmaal. Zij onderwezen de kinderen voor en over het avondmaal. Bij de toelating werden minimale eisen gesteld. De „drie hoofdsommen” van de leer van Christus moesten ze opzeggen voor de predikant in tegenwoordigheid der gemeente. Ook enkele vragen over 't avondmaal uit de catechismus beantwoorden. En als die kindertjes, omdat ze nog zo klein waren, en daarom nog zo bl o, zo verlegen, dat niet konden, dan werden ze daarom niet afgewezen als ze bij het opzeggen van zulke „grote stukken” eens een fout of wat maak-

¹⁾ Bekenntnisschriften und Kirchen Ordnungen der nach Gottes Wort reformierten Kirche, herausgegeben von Wilhelm Niesel, 2e Aufl. 1938 Evangelischer Verlag. A. G. Zollikon - Z rich. Het door ons aangehaalde gedeelte is bewerkt door Lic. H. Klugkist Hesse (†) destijds predikant bij de Evangelisch Reformierte Kirche te Elberfeld en docent in de kerkgeschiedenis aan de Theologische School van de Bekenkende Kirche aldaar. S. 187/188.

ten, maar dan moest de predikant het hun nog maar eens vriendelijk vertellen en dan hadden ze belijdenis gedaan en werden zij met de gemeente tot het avondmaal des Heren toegelaten.

Zó gebeurde het.

Niet bij de dopersen.

Niet bij een secte.

Dat kon ook niet.

Dopersen loochenden dat de kinderen tot de gemeente behoren en in Gods verbond begrepen zijn. Daarom doopten ze de kindertjes niet. En nog véél minder lieten ze die kinderen ten nachtmaal komen. Voordat die kinderen ten doop en ten avondmaal mochten komen moest er eerst wat met hen „gebeurd” zijn, moesten ze eerst kunnen vertellen wat er „aan hun ziele was geschied”. Maar de Gereformeerden wachtten daar niet op. Want die erkenden dat de kinderen door en krachtens Gods verbond: „U èn uw zaad” tot de gemeente behoren. Daarom doopten ze die. Daarom leerden de mannen van de heidelbergse catechismus de ouders hun kleine kinderen mee te brengen naar het avondmaal. Omdat ze niet dopers maar gereformeerd waren. En de kerk, de gereformeerde, die van de heidelbergse catechismus, van Ursinus en Olevianus, liet de kinderen toe tot het avondmaal. Met een minimale kennis: de geloofsartikelen, de tien geboden, het Onze Vader. En een enkele vraag over het avondmaal. Geen bezwaar als ze bij het opzeggen van „die grote stukken” struikelden. Dan zei de dominee het nog eens.

Niet deze praktijk is dopers. Maar dat het anders geworden is, dat men wacht tot achtien, twintig, vijftientig jaar eer men avondmaal viert en soms nog langer, dat is doorwerking van een diepere doperse onderstroom in ons gereformeerde leven. Men deed pas „zijn” belijdenis, als men „het” „vanzichzelve” „geloven mocht”. En uit die geest is het dat wanneer bij ons jongelui ten avondmaal willen gaan, de ouderlingen hen bezoeken om een onderzoek te doen naar „de motieven”. Alsof het niet, in Gods kerk, héél gewoon is, door Gods genade gewóón, dat het zaad des verbonds, dat de kinderen der gemeente mee het pascha van het nieuwe verbond viert. Soms weten we het beter. We laten dan de kinderen maar thuis: 't is toch avondmaal en de dienst duurt zo lang. Ik weet dat er gereformeerde kindertjes zijn van een jaar of tien, elf, die nog nooit een avondmaal hebben gezien. Al is dat, gelukkig! lang niet algemeen.

Maar men leze en herleze eerst nog eens hoe het toeging in de Gereformeerde kerken in de Palts in dezelfde tijd, in het zelfde jaar, waarin in diezelfde kerken Ursinus' en Olevianus' boekje van de enige troost uitkwam. De opstellers van uw catechismus, de kerken van deze catechismus hebben het zo en niet anders gewild en geordend dat Vader en Moeder hun kindertjes mee zouden brengen ten avondmaal. Dat was nou eens écht: „Aan Moeders hand tot Jezus!”

(Wordt vervolgd)

G. V.

BOEKBESPREKING

POCKETBOEKEN VAN KOK

Uit de drukkerij van de Uitgeverij Kok te Kampen komt een ononderbroken stroom boeken. Leesboeken, theologische literatuur, „stichtelijke” werken en vooral ook steeds nieuwe nummers van de Boeket-reeks. Het is niet de schuld van deze firma dat de categorie „onderontwikkelden” ook in de kerk nog steeds zeer groot is.

Ik heb veel respect voor het werk van deze uitgeverij. Een kind kan begrijpen dat in het uitgeven van boeken tegenwoordig een enorm risico schuilt. Het drukken en uitgeven van boeken is een zeer arbeids-intensieve aangelegenheid. Als een boek op de markt komt betekent dat altijd een investering van duizenden. En steeds is de vraag: zal dit boek gaan? Op die vraag komt in de werkelijkheid dikwijls een heel ander antwoord dan men verwachtte. En als een boek niet „loopt” is dat een strop die

alleen om de nek van de Uitgever komt.

Natuurlijk, een uitgeverij is geen filantropische aangelegenheid. Het is een „zaak”. Maar het is gelukkig zo, dat er nog steeds uitgeverij zijn die hun bedrijf niet uitsluitend onder economische gezichtshoek bekijken. Er zijn onder hen mannen die bij al hun noodzakelijke zakelijkheid ook en vooral een ideaal trachten te verwerkelijken. Het is de eer van de firma Kok dat ze aan zulk een idealisme vasthoudt. Veel goede boeken hebben hun geboorte te danken aan haar initiatieven. Zonder deze firma zouden b.v. Christus en zijn Lijden van Schilder en Janse's Van de Rechtvaardigen nooit het licht hebben gezien. De idee van een „Korte Verklaring” en van de „Christelijke Encyclopaedie” zijn ontsproten aan het brein van „de oude heer Kok”.

Meegaande met de tijd begon de firma Kok ook met de uitgave van een reeks pocketboeken, de Boeketreeks. Dat was een daad van durf. Onlangs hoorde ik dat er in Duitsland twaalf reeksen pocketboeken verschijnen, terwijl Nederland er ver over de dertig rijk is! Dat mag pleiten voor de grote leeshonger die er nog steeds in het Nederlandse volk wordt gevonden. Maar het zegt ook, dat het voor de vaderlandse uitgeverijen wel zeer moeilijk wordt voldoende debiet voor hun producten te vinden.

Er ligt al weer een flink rijtje Boeket-boeken op bespreking te wachten. En daarvan willen we nu een en ander meedelen.

In de eerste plaats noem ik beide deeltjes **Protestantse Pleidooien** van Prof. Dr. J. N. Bakhuizen van den Brink. Met vreugde en dankbaarheid wijzen we daarop. Zúlke boekjes moeten we hebben! Die moeten de christenen van onze dagen lezen. Prof. B. v. d. B. heeft daarin namelijk uit de tijd der Reformatie een groot aantal „pleidooien” bijeengezocht en vertaald. Pleidooien waarin op allerlei wijs de reformatoren en de reformatische kerken uit de zestiende eeuw het goed recht van de „Evangelischen” om maatschappelijk en kerkelijk naar hun geloofsovertuiging te leven hebben verdedigd. Prof. B. v. d. B. schreef deze boekjes ter herinnering aan de herdenking, in 1961, dat in de nacht van 1 op 2 november 1561 de belijdenis van de zuid-nederlandse protestanten over de muur van het kasteel te Doornik werd geworpen om langs die weg aan Koning Philips II te worden aangeboden.

Het eerste deeltje van deze pleidooien — de auteur typeert ze als geschriften waarin rechtvaardiging, verontschuldiging, protest wordt vertolkt, ook een verzoek of kennisgeving wordt gedaan — is een selectie uit wat als zodanig in Duitsland verscheen en van wat Zwingli aan zulke geschriften publiceerde. In het tweede bracht hij bijeen wat hij selecteerde uit de geschriften van Calvijn, de frans-sprekende, de schotse en de nederlandse gereformeerde kerken. Iedere groep pleidooien wordt door de bewaarde kerkhistoricus op voortreffelijke en boeiende wijze ingeleid door ze in het milieu van hun ontstaan te plaatsen.

Nog maar al te veel wordt de kerkgeschiedenis uit handboeken en -boekjes bestudeerd. Maar die kunnen, hoe goed ook geschreven, toch nooit meer geven dan het geraamte van het lichaam der geschiedenis. Zo'n geraamte is even noodzakelijk, maar feitelijk ook even dor als ieder ander geraamte. Met de levende historie komen we pas in aanraking als we ons verdiepen in de eigen boeken, verdedigingsgeschriften, petities, brieven van de mannen en de kerken die de goede strijd des geloofs hebben gestreden in de zware dagen hunner jaren. Die geschriften zijn, hoe oud ook, bloedwarm, levend. Ze doen ons iets beseffen van de moeiten, de zorgen, de noden, het lijden, falen en strijden, maar tegelijk ook van het overwinnen van de kerke Christi. In de door deze mannen en kerken in uiterste nood in het licht gezonden apologieën, protesten, remonstranties, smeekschriften, confessies klopt het „levende leven” van de kerk.

Wat is het een ontroerende belevens uit Luthers eigen brieven te lezen, te proeven in welk een geestesgesteldheid, met welk een geloof én nederigheid hij zijn zware arbeid verrichtte. Er is niets in hem van de „Draufgänger”, van de „kerkelijke leider” van de aanvoerder van een „reformatische actie”, van een kerkelijke politicus of strateeg. Je kunt er in lezen dat hij inderdaad gekomen is waar hij kwam „als een blind paard”. Hij wilde niets anders dan het Woord prediken en daaraan trouw zijn in iedere nieuwe situatie waarin God hem bracht. Van enig revolutionair sentiment, politieke berekening of werelds activisme is bij hem niets te bespeuren. Nog in 1519 schrijft hij aan paus Leo X: „Nu betuig ik echter, heiligste Vader, voor God en de ganse mensheid, dat ik op geen enkele manier de ambtsmacht van de Roomse Kerk en van uwe heiligheid te nà heb willen komen, of deze door een of andere listige aanslag heb willen vernietigen. Veeleer erken ik uit volle overtuiging, dat niets boven de alles overtreffende macht van deze Kerk is te stellen, noch in de hemel noch op aarde, dan Jezus Christus alleen, ons aller Heer.... Ik heb

slechts dit éne doel voor ogen gehad, dat niet onze moeder, de Roomse Kerk, door de schande van anderer hebzucht bevlekt zou worden en het volk, verleid tot dwaling, de plicht der naastenliefde om der wille van de aflaten zou verwaarlozen.”

Aan de Keurvorst van Saksen laat Luther in die dagen weten dat hij het niet alleen zou kunnen verdragen, maar het zelf ook zou wensen, dat hij niet meer mocht prediken of leren. „Ik heb — zo schreef hij — daarin geen lust en geen plezier en het brengt mij goed noch eer op. Ik weet ook heel wel, dat Gods Woord vóór te staan op aarde niet ongevaarlijk is. Maar ik onderwerp mij daarin geheel aan Gods geboden en wil, gelijk tot nu toe, zo ook voor het vervolg.”

In een brief aan de Paus verzekert hij in diezelfde tijd: „Dat ik echter mijn leer moet herroepen, daar komt niets van, daar moet ook niemand aan beginnen. Ik kan ook geen regels of maatstaven om de Schrift uit te leggen dulden, omdat het Woord Gods, dat volle vrijheid leert, niet behoort of mag gevangen zijn.”

Ik ben ongemerkt aan het citeren geslagen. Je kunt ook bijna niet anders als je deze boekjes leest. Er is zoveel moois in. Zoveel dat spreekt van krachtig geloof, algehele zelfovergave, bereidheid om alles te offeren, echt en diep kerkelijk besef.

Voor ons is van speciaal belang wat van de Nederlandse Kerken in deel II is opgenomen. Men vindt daarbij o.a. de brief en Koning Philips II welke bij de geloofsbelijdenis was gevoegd die in het kasteel Doornik werd geworpen. Ook het aangrijpende smeekschrift dat de Nederlandse Protestanten in 1566 aan de Keizer van Duitsland aanboden op de Rijksdag van Augsburg.

Maar ik moet ophouden over deze pleidooien. Men leze en herleze deze heerlijke vruchten van de triumpf van het Evangelie in de zestiende eeuw. In zijn Epiloog zegt Prof. B. v. d. B. ervan: „Nergens vindt men vrijpostigheid; de ware Christelijke vrijmoedigheid, die deze pleiters sierde, liet die niet toe; nergens worden eisen gesteld, alleen maar eerbiedige verzoeken worden gedaan; zij eisten geen recht maar smeekten er, in de trant van die tijden, om alsof recht genade was. En het treffendst van alles: het beroep in deze pleidooien op het eigen en onafhankelijk oordeel van de aangesproken autoriteiten kende als zodanig aan deze autoriteiten een geestelijke souvereiniteit toe, waardoor zij zich slechts geëerd konden voelen.” Het is overduidelijk dat de Hervormingsgezinden iets totaal anders nastreefden dan een omwenteling in Kerk en staat. „Hervorming, zuivering, herstel van het eigenlijke, dat is het enige waarvoor zij opkwamen. En dit eigenlijke was het Evangelie, de gave van Jezus Christus, die niet met uiterlijk gelaat komt; een Kerk, die het niet in haar uitwendige verschijning en praal zoekt, die niet streeft naar het koningschap over de wereld, en daarvoor eerder van uiterlijke macht afkerig diende te zijn.” De Hervormers vroegen geenszins een „andere religie”, waarvan de laster hen betichtte, zelfs in eerste instantie niet naar ingrijpende structuurveranderingen in de Kerk — iets, dat voor hen vooreerst eenvoudig ondenkbaar was — en zij hadden geen enkele behoefte aan een staatkundige omwenteling: de Hervormers zijn in tegendeel door de latere geschiedenis eer als behoudend geoordeeld. Zij vroegen alleen gehoor en ruimte voor de stem van het Evangelie in Kerk en wereld, zoals die zich aan hen te verstaan had gegeven.”

Dit alles komt in deze pleidooien op duidelijke, boeiende, ja, indrukwekkende wijze op ons af.

En het is, met name voor de Gereformeerde Kerken van de hoogste actualiteit. Als men Schriftuurlijk kerkbesef, een Schriftuurlijke levenshouding wil leren kennen, kan men hier terecht. Men kan er uit leren dat echte reformatie tot stand komt door mensen die zich niet op de borst slaan en zich aandienen als „wij reformatoren”, dat echte reformatie nooit geschiedt naar een vooruit vastgesteld plan, dat echte reformatie gekenmerkt wordt door een hartstochtelijk zoeken van één ding, namelijk het kennen van en leven uit het Woord van God, het Evangelie van Jezus Christus.

Behalve deze beide pockets, waarin om zo te zeggen de geschiedenis der kerk in levenden lijve naar ons toekomt nam de fa. Kok ook een gehele „kerkgeschiedenis” in haar Boeketreeks op. Het is een herdruk van de vlak voor de oorlog verschenen „algemene” kerkgeschiedenis welke toen onder redactie van prof. Grosheide, prof. Den Hartogh, dr. Honders, dr. IJterzon en prof. Nauta in drie delen verscheen. Deze herdruk van de „**Geschiedenis der Kerk**” heeft tot redacteurs prof. IJterzon en prof. Nauta. De „Inleiding” van prof. Grosheide uit de eerste druk werd vervangen door een veel kortere van prof. Nauta. Overigens zijn „slechts weinige veranderingen die de wezenlijke inhoud van de vorige druk niet aantasten aangebracht”. Prof. Nauta typeert deze Kerkgeschiedenis in de mededeling dat de samenstellers getracht hebben „een eerlijk en betrouwbaar ver-

haal te leveren. Zij hebben echter niet gearzeld partij te kiezen. Zij achten het ook nuttig en juist, welbewust verantwoord te doen van het in hun diepste overtuiging gefundeerde standpunt. Dit draagt een Confessioneel-gereformeerde karakter. Zij willen zich laten leiden door de klassiek-gereformeerde opvattingen, welke haar uitdrukking hebben gevonden in de belijdenisgeschriften van de grote Reformatie der zestiende eeuw. Hun kritische maatstaf bij het beoordelen en typeren der gebeurtenissen en verschijnselen ontleent zij aan de Heilige Schrift".

Het spreekt vanzelf dat in een werk als dit, waaraan 18 auteurs hebben meegewerkt, geen strakke eenheid van bewerking is te verwachten en dat de verschillende bijdragen niet van hetzelfde gehalte zijn. Maar het geheel is een waardevolle boekenreeks. En het is te hopen dat ze in onze tijd waarin het historisch besef ook in kerkelijke kringen schrikbarend verzwakt ook worden gelezen. Reeds acht deeltjes van deze kerkgeschiedenis zijn er verschenen.

Behalve een kerkgeschiedenis gaf de fa. Kok ook een Vaderlandse Geschiedenis in haar pocketreeks. Het is de vierde herziene druk van Joh. van Hulzen's „Onze Vaderlandse Geschiedenis". De schrijver noemt het een vertelboek. En dat is het ook metterdaad. Ik weet uit ervaring dat jongens en meisjes het met spanning lezen. Van Hulzen is goed op de hoogte met de geschiedenis van ons volk. Het vierde deeltje is geheel gewijd aan de historie van ons land in en na de tweede wereldoorlog. En dat spreekt bij Van Hulzen, die in het voormalige Ned. Oost-Indië werkte en een „Onze Indische Geschiedenis" schreef, vanzelf: „de scheuring van het Koninkrijk" wordt daarbij niet vergeten. Laten ouders deze boekjes voor hun kinderen kopen!

Een zeer welkom boekje is dat van dr A. C. de Ruiter: **Kaart van het Onderwijs in Nederland**. Het tekent op duidelijke wijze de stand van zaken in de wereld van het onderwijs. En wel door successief de onderscheidene wetten die het onderwijs in ons land regelen de revue te laten passeren. Achtereenvolgens komen zo de kleuteronderwijswet, de lager-onderwijswet, de wet op het voortgezet onderwijs (de z.g.n. mammoetwet) en de wet op het wetenschappelijk onderwijs aan de orde. Dr de Ruiter laat aan de door hem gegeven zeer duidelijke weergave van de hoofdzaken van deze wetten een kort overzicht van de voorgeschiedenis en het ontstaan daarvan voorafgaan. Op puntige wijze memoreert hij daarbij de kwesties waarom zich de discussies, soms ook de strijd over zo'n wet concentreerde. Zo vinden we op blz. 13-24 een summier overzicht van de Schoolstrijd, uitlopend op de pacificatie van 1917. Van bijzonder belang is het hoofdstuk over de in 1963 uitgevaardigde „mammoetwet" voor het voortgezet onderwijs. De schrijver die als adjunct-griffier van de Tweede Kamer van zeer nabij betrokken was bij de totstandkoming van deze wet geeft in een reeks paragrafen een boeiende tekening van de voornaamste punten waarover het bij de debatten daarover in de pers en de Tweede Kamer ging. Daarbij komt natuurlijk ook ter sprake de vooral van antirevolutionaire zijde uitgebrachte kritiek dat deze wet de vrijheid van onderwijs aantast. Algra zag in deze wet een belichaming van de monistische staatsopvatting. Volgens deze is de staat de gemeenschap, welke het gehele maatschappelijke leven overkoepelt. In het doel van de staat vinden n.l. alle andere doeleinden der lagere gemeenschappen hun voltooiing. En zo is de staat geroepen tot alzijdige behoeftevoorziening der burgers, niet alleen in tijdelijk maar ook in geestelijk opzicht. Bij de doorvoering van dit beginsel komt de vrijheid van onderwijs in gevaar. De vrijheid van onderwijs waarover de minister sprak en die hij in zijn wet wilde realiseren was n.l. een geheel andere dan die waarvan in de grondwet sprake is. Daarin gaat het immers om een vrij zijn van het onderwijs **ten opzichte van de staat**. In die zin is het openbaar onderwijs niet vrij. Dat is immers naar zijn aard **staatsonderwijs**. Daartegenover moet het bijzonder onderwijs wel „vrij" zijn.

En deze vrijheid werd z.i. in de nieuwe wet niet gewaarborgd. Het is goed dat deze kritiek, evenals andere, in dit boekje goed wordt gereleveerd. Uitvoerig schetst dr de Ruiter voorts de nieuwe stand van zaken ten aanzien van het wetenschappelijk onderwijs. Daarin werd door de vervanging van de Hoger-Onderwijswet door de wet op het wetenschappelijk onderwijs van 1960 ook zeer veel veranderd. We krijgen ook daarvan in dit boekje een helder beeld. Als men deze „pocket" leest komt men wel diep onder de indruk van de enorme ontwikkeling van het onderwijs in ons vaderland. Ik wil enkele cijfers noemen. In 1962 telde ons land 85 gymnasia, 31 gemeentelijke en 54 bijzondere. Ze werden bezocht door resp. (in ronde cijfers) 7000 en 14000 leerlingen. H.B.S.'en waren er 154 (74 openbare en 80 bijzondere). Ze werden bezocht door 52.360 leerlingen. Daarnaast zijn er 164 lycea waarvan 57 openbare. Het aantal leerlingen daarvan is 84.300. De ontwikkeling van het hoger onderwijs was zonder meer storm-

achtig! In 1935/36 waren er 12.600 studenten. In 1963 47.000! En terwijl in 1938 voor het hoger onderwijs 10 miljoen gulden werd uitgegeven, vragen de universiteiten en hogescholen nu ongeveer 400 miljoen uit de schatkist.

Wie over het onderwijs in ons land betrouwbaar en duidelijk wil worden ingelicht kan in dit boekje terecht.

C. V.

PERSCHOUW

Antwoord aan dr Trimp (I)

Een paar weken geleden heb ik beloofd dat ik nader zou ingaan op een paar vragen welke dr Trimp mij had gesteld in verband met het openbare college waarmee door mij deze cursus van de Theol. Hogeschool werd geopend. Dat college had tot thema: de hermeneutische grondconceptie van de reformatie.

Ik zal eerst in extenso laten afdrucken wat dr Trimp mij vroeg.

Hier is het eerste gedeelte daarvan:

Wij wezen de vorige maal op de existentialistische her-interpretatie, die zich ten aanzien van het Schriftgezag liet constateren in de beschouwingen van Berkouwer's leerling H. W. Rossouw. Wij vrezden, dat hier het (rationalistisch en scholastisch gekleurde) subjectivisme, dat door ons in 1944 in de verbondslcer werd verworpen, thans op existentialistische wijze zich opnieuw komt aandienen.

In dit verband leven bij ons enige vragen ten aanzien van de rede, waarmee prof. C. Veenhof de cursus 1964/1965 van de Theologische Hogeschool heeft geopend. Prof. Veenhof heeft bij die gelegenheid een fors en zeer interessant college gegeven „over de hermeneutische grondconceptie van de reformatie". De tekst van deze rede werd gepubliceerd in De Reformatie en in Opbouw van 10 tot 31 oktober 1964.

In deze rede zei prof. Veenhof o.m. het volgende in verband met de samenhang tussen Woord en geloof:

„Het geloven is daarom ook geheel en al betrokken op en afhankelijk van dat woord. Het geloven heeft geen bestand, geen kracht, geen effect in zichzelf. Omgekeerd is ook het woord geheel en al gericht en toegespitst op het geloven. Woord en geloof staan in een wederzijdse en onverbreekelijke relatie tot elkaar. Ze kunnen niet van elkaar gescheiden worden. Ze zijn aan elkaar verbonden als de zon met haar stralen. Het woord komt pas tot zijn volle woordheid als het geloofd wordt. Zonder het geloven is het woord ineffectief „krachteloos".

Wij vragen ons af, of op dit punt de subjectivistische correlatie-idee van Rossouw niet de overhand heeft gekregen in de beschouwing van prof. Veenhof. Calvinus zegt ergens, „dat het geloof in voortdurende betrekking staat met het Woord en evenmin daarvan kan worden losgerukt als de stralen van de zon, van welke ze hun oorsprong hebben" (Inst. III, 2,6).

Daarmee zijn we het natuurlijk voluit eens; hier wordt het geloof getekend in zijn volstrektheid afhankelijkheid van het Woord. Zonne-stralen zijn ondenkbaar zonder zon. Zo is geloof-zonder-Woord een ondenkbaarheid.

Maar zijn daarmee Woord en geloof wederzijds van elkaar afhankelijk? Kan men ook omgekeerd zeggen: Zoals de zon zich niet denken laat zonder zonnestrallen, zo laat het Woord zich niet denken zonder geloof?

Of moeten we in geval van ongelooft zeggen: De zon van het Woord blijft zon, stralende zon, maar er is helaas geen óóg, dat het licht wil opvangen; het stralende licht heeft voor de blinde niet het heilzaam effect, dat de zon allereerst beoogt te geven, maar daarmee verandert aan dat zonnelicht niets; dat blijft hetzelfde, wat ook maar het effect is?

Ik geloof, dat we zo zullen moeten spreken. Zo sprak prof. Veenhof zelf ook (De Volkomenheid der sacramenten, 44).

Zetten we het geloof ten opzichte van het Woord in dezelfde verhouding als de straal ten opzichte van de zon in een betoog, dat niet - zoals bij Calvinus - over de aard van het geloof, maar over het effect van het Woord spreekt, dan wordt het geloof mede-constitutief voor het Woord en dát is het subjectivisme van 1944.

Wij geloven niet, dat het woord pas tot zijn volle woordheid komt, als het geloofd wordt. Ook geloven wij niet, dat zonder geloven het woord „krachteloos" is. Dat is het Woord nooit. Ook als het heilzaam effect niet wordt bereikt, heeft het effect. Ten dode!

Want wanneer het Woord pas tot zijn volle woordheid zou komen, wanneer het geloofd wordt, komt ook het sacrament - als teken en zegel van dat Woord - pas tot zijn volle „sacrament-heid", wanneer het wordt geloofd. Maar we dachten, dat in de vrijmakingstijd juist prof. Veenhof met doorslaggevend beroep op Calvinus' leer van de integriteit van het sacrament heeft aangetoond, dat het geloof niet tot het wezen van het sacrament behoort en de

gerealiseerde, actuele correlatie van doop (belofte) en geloof niet een constitutief element uitmaakt van de doop. In het verwerpen van deze goed-Calvinusse stelling zag prof. Veenhof „voor alles" de zakelijke inhoud van de leeruitspraken (om de Unica Catholica, 366 v.v., 369D. Vgl. ook: Het Woord Gods in den brief aan de Hebreëen, 19, 23, 53, 54, 58).

Hoe heeft niet juist prof. Veenhof de werkdadigheid van het sacrament geaccentueerd, ook wanneer het belovend spreken Gods in ongelooft werd verworpen? Er is immers een heilige raad Gods, die boven het sacrament staat en naar deze raad wordt het goede sacrament door de onwil en het ongelooft der ondankbare gedoopten in een verschrikkelijke ramp veranderd. (Zie: In de chaos, 50 v.v., Om de Unica Catholica, 298.)

Wij zouden het op prijs stellen wanneer prof. Veenhof op deze materie nogmaals wilde ingaan.

Wat ik in eerster instantie zeggen wil, zoals ik dat ook reeds gezegd heb vóór het artikel van dr T. verschenen was, is dit dat ik ieder zweem van een gedachte als zou het Woord Gods - of het Sacrament - naar zijn inhoud, waarachtigheid, kracht, ernst afhankelijk zijn van het menselijk geloof, radicaal verwerp.

Ik acht deze subjectivering van het Woord Gods en het sacrament zelfs een dodelijk gevaar voor het leven des geloofs.

Het was in de verwarde discussies uit de dertiger jaren over verbond, belofte en doop voor mij een van de meest vreugdevolle ervaringen toen door de bestudering van Luthers en Calvinus werken deze waarheid voor mij begon te leven.

Wij hadden daar vóór en in onze studententijd nooit van gehoord! En sindsdien heb ik, dus nu zo ongeveer dertig jaar, deze waarheid op alle mogelijke wijze gepredikt, geleerd, verdedigd.

Mijns inziens gaat het daarbij om één van de meest centrale momenten uit het Evangelie. Het ging bij de grote reformatoren niet in de laatste plaats om deze waarheid. En de dogmatische strijd rondom de vrijmaking concentreerde zich dáárom.

Zoals men uit het geciteerde deel van het artikel van dr T. kan lezen schreef ik o.a. „Woord en geloof staan in een wederzijdse onverbreekelijke relatie tot elkaar".

En nu vraagt dr Trimp: is dat wel juist? Is dat wel zuiver?

Hij wijst daarbij op een woord van Calvinus waarmee hij het goed eens is, namelijk dat het geloof in voortdurende betrekking staat met het geloof en evenmin daarvan kan worden losgerukt als de stralen van de zon, van welke die hun oorsprong hebben. Calvinus spreekt hier van een voortdurende „relatie".

Zoals men kon lezen is dr T. het met dit woord van Calvinus volmaakt eens.

En ik voeg er haastig aan toe: **ik ook!**

Zonnestrallen zijn inderdaad ondenkbaar zonder de zon!

Zonnestrallen kunnen er eenvoudig niet zijn als er geen zon is.

En zo is ook het geloof eenvoudig onbestaanbaar zonder het Woord van God.

Het Woord van God, zo zegt Calvinus in hetzelfde verband is het „doelwit" waarop het geloof zich richten moet, de „grondslag" waardoor het geschraagd en ondersteund wordt. Wanneer het daarvan afwijkt, stort het ineen.

En nu vraagt dr T.: Maar zijn daarmee Woord en geloof **wederzijds afhankelijk**? Kan men ook omgekeerd zeggen: Zoals de zon zich niet denken laat zonder zonnestrallen, zo laat zich het Woord niet denken zonder geloof?"

Op die vragen antwoord ik duidelijk zonder omwegen: **Natuurlijk niet!**

Woord en geloof zijn absoluut niet **wederzijds** van elkaar **afhankelijk**.

En men mag ook beslist niet zeggen dat **zoals** de zon zich niet denken laat zonder stralen, **zó** laat zich het Woord niet denken zonder geloof!

Maar van een dergelijke opvatting is in wat ik in mijn speech zei ook geen spoor te zien!

Ik schreef: Woord en geloof staan tot elkaar in een wederzijdse onverbreekelijke **relatie**.

Ik schreef niet: Woord en geloof staan tot elkaar in een wederzijdse, onverbreekelijke relatie **van afhankelijkheid**.

Ik schreef ook niet: Woord en geloof staan tot elkaar in een wederzijdse onverbreekbare **correlatie**.

Als ik geschreven had wat in de laatste twee zinnen staat, dan hadden de vragen van dr T. zin.

En als ik zo geschreven had zou ik die vragen inderdaad bevestigend hebben beantwoord.

Ik zou dan die dwaling hebben geleerd welke dr T. op het oog heeft. Ik zou dan inderdaad hebben gezegd dat niet alleen het geloof van het Woord, maar ook het Woord van het geloof afhankelijk is.

Maar nog eens, daarvan was in mijn betoog met geen woord sprake. En zo iets heb ik in de woorden die ik schreef ook absoluut niet gezegd. Niet rechtstreeks, niet zijdelings.

Dr Trimp heeft toen hij zijn vragen stelde vergeten er aan te denken dat „relatie”, beslist niet hetzelfde is als **afhankelijkheid** of **correlatie**.

Toen ik mijn speech opschreef stond mij inderdaad ook het woord van Calvijn over de zon en haar stralen helder voor de geest.

Calvijn tekent daarmee op prachtige, duidelijke wijze dat er tussen het Woord van God en het geloof een onverbreekelijke, voortdurende betrekking is. En wel zo dat het geloof ten volle **afhankelijk** is van het Woord Gods. Zonder het Woord des Heren kan van geen geloof sprake zijn. Het geloof wordt door dat Woord **gewerkt**, het heeft dat Woord tot **inhoud**, het **steunt** op dat Woord, het wordt er bij de voortduur door **gevoed**.

En daarmee was en ben ik het van harte eens.

Maar toen ik het door dr T. geciteerde stuk in mijn speech neerschreef stond mij ook nog een ander woord van Calvijn voor de geest. Een woord dat hij meermalen heeft neergeschreven. Men vindt het o.a. in zijn kommentaar op 2 Kor. 10 : 15. Hij zegt daar namelijk dat het Woord van God, en dan speciaal de prediking van de dienaar, de **moeder** is en het geloof de **dochter** die door de moeder wordt ontvangen en die zij baart. En hij voegt daaraan toe dat die dochter haar moeder nooit moet vergeten!

Dat is ook een prachtig beeld voor de verhouding van het Woord, van het gepredikte Woord en het geloof.

En nu wil ik vragen: Mag ik zeggen dat een moeder en haar dochter in een wederzijdse onverbreekelijke relatie tot elkaar staan?

Of, om hetzelfde met andere woorden te zeggen: Dat moeder en dochter met een wederzijdse onverbreekelijke band aan elkaar zijn verbonden?

Is dat onwaar?

Is dat onjuist?

Ja, als ik gezegd had dat een moeder en haar dochter door een wederzijdse band van **afhankelijkheid** met elkaar verbonden zijn dan had ik iets gezegd dat niet juist was. Want de moeder is er wel **vóór** en **onafhankelijk** van de dochter. Maar de dochter is er niet **voor** en **onafhankelijk** van de moeder.

Er is wel een wederzijdse onverbreekelijke verband tussen een moeder en haar dochter. Maar het **karakter** van de relatie tussen de moeder en de dochter is een ander dan die van de dochter tot de moeder!

De moeder **geeft** het aanzijn aan haar dochter en die dochter is in heel haar existentie **afhankelijk** van haar moeder. De dochter **ontvangt** het aanzijn van haar moeder en de moeder is in haar existentie **onafhankelijk** van haar dochter.

We kunnen dit ook zó zeggen: Er is een wederzijdse onverbreekelijke relatie tussen een moeder en haar dochter. Maar deze relatie is niet **onomkeerbaar**!

Dat is wel het geval met b.v. de relatie tussen twee zusters. De oudste van die twee is een zuster van de jongste. Maar omgekeerd is de jongste ook weer ten volle een zuster van de oudste.

Maar dit geldt **niet** van de verhouding tussen een moeder en een dochter. De moeder is moeder van de dochter. Maar de dochter is niet tegelijk de moeder van de moeder.

De moeder staat niet op dezelfde wijze in relatie tot de dochter als de dochter tot de moeder.

Maar terwijl men dit alles goed ziet en ten volle honoreert kan en mag en moet men ook zeggen dat moeder en dochter in een **wederzijdse onverbreekelijke relatie** tot elkaar staan.

Of, anders gezegd: een moeder en een dochter zijn door een **wederzijdse onverbreekelijke band** met elkaar verbonden.

Wanneer men dit zegt, zegt men daarmee immers beslist niet dat de relatie van moeder tot dochter geheel en al **gelijk** is aan die van de dochter tot de moeder.

Men zegt daarmee beslist niet dat moeder en dochter „wederzijds van elkaar **afhankelijk** zijn”.

Men zegt daarmee beslist ook niet dat zoals de dochter zich niet denken laat, niet bestaanbaar is zonder de moeder, ook de moeder zich niet denken laat, niet bestaanbaar is zonder de dochter.

Integendeel, als men poneert dat er „een wederzijdse onverbreekelijke relatie” bestaat tussen moeder en dochter heeft men nog de volle ruimte om de relatie van de een tot de ander en die van de ander tot de ene nader te omschrijven.

Als men dit betoogje heeft gevolgd zal men de toepassing daarvan op de kwestie welke dr T. en ik op het ogenblik bespreken reeds hebben verstaan.

Ik schreef wel: Er is een **wederzijdse onverbreekelijke relatie** tussen het Woord en het geloof. Er is een **wederzijdse onverbreekelijke band** tussen het Woord en het geloof.

Maar ik heb er niet aan gedacht te pomen dat de relatie, de band, de verhouding tussen het Woord en het geloof gelijk is aan de relatie, de

band, de verhouding tussen het geloof en het Woord!

De verhouding van het Woord tot het geloof wordt hierdoor gekenmerkt dat het Woord ten opzichte van het geloof een **scheppende, inhoud gevende, normerende, dragende** functie uitoefent.

De verhouding van het geloof tot het Woord wordt gekenmerkt door het **scheppelijke, afhankelijke, ontvangende, genormeerde** karakter dat het geloof ten opzichte van het Woord bezit.

Neen, de relatie tussen Woord en geloof is niet dezelfde als die tussen geloof en Woord.

Die relatie is niet omkeerbaar.

Het geloof heeft wel het Woord nodig om geloof te kunnen zijn.

Maar het Woord heeft niet het geloof nodig om Woord te kunnen zijn.

Het geloof is geen constitutieve factor van het Woord.

De Woord-heid van het Woord is niet **afhankelijk** van het geloof!

Ik heb aan zo iets niet **gedacht**.

Ik heb dat ook niet **geschreven**.

Integendeel ik heb de gedachte om zo iets juist zeer duidelijk afgewezen in mijn speech.

Want aan die woorden waarover dr T. en ik discussiëren ging in mijn toespraak iets vooraf. Namelijk een betoog waarin ik met alle nadruk heb gezegd dat het enkel en alleen de vrucht van Gods opzoekende liefde, een daad van Goddelijke barmhartigheid is dat God met de mensen een relatie van liefde treedt. En dat daarbij in geen enkel opzicht sprake is van een verwerping van voorhanden menselijke mogelijkheden. Dat integendeel daarbij juist alle menselijke mogelijkheden radicaal worden veroordeeld!

Met klem heb ik voorts betoogd dat het in een relatie van genade treden met de mens door God van het begin tot het eind openbaring is van Gods eeuwig heilvoornemen.

En ná de door dr T. geciteerde zin heb ik er de nadruk op gelegd dat het **sola fide** van de reformatie onlosmakelijk verbonden is met het **sola gratia**. En dat daarom het **sola fide** dáárom beslist **niet** betekent dat het geloven een of andere **meritoriale** (verdienende) of **creatieve** (scheppende) kracht zou bezitten. En ik schreef er bij dat dit **sola fide** een protest tegen en een afwijzing van alle menselijke religieuze mogelijkheden is. En dat het zo in het verlossingswerk van God in Christus door de Geest de weg wil vrij houden voor de **exclusieve werking van het soevereine genadewoord van God**.

Ik vraag: kan men nog sterker dan zó de idee dat het geloof een constitutieve factor is van het Woord afwijzen?

Maar ik heb nog meer gezegd!

Ik ben in mijn afwijzing van wat dr T. zegt zelfs nog verder gegaan.

Ik heb de idee dat Woord en geloof wederzijds van elkaar afhankelijk zijn ook direct en duidelijk afgewezen.

Want vlak voor de woorden welke dr T. citeerde zei ik: „Het geloven is geheel en al **betrokken op** en **afhankelijk** van het woord. Het geloven **heeft geen bestand, geen kracht, geen effect in zichzelf**”.

Dat betekent toch zeker dat het geloven geen enkele constitutieve betekenis en kracht heeft ten opzichte van het Woord!

Kan men de ontkenning daarvan nog krachtiger uitdrukken?

„**Geen bestand, geen kracht, geen effect in zichzelf**”!

En daarna schreef ik: Omgekeerd is ook het Woord geheel en al **gericht en toegespitst** op het geloven.

Heb ik door zo over het Woord te schrijven niet uitdrukkelijk **geen enkele plaats** gelaten voor de idee dat het Woord **afhankelijk** zou zijn van het geloven?

Heb ik door eerst over het geloven zo te schrijven als ik deed en daarna over het Woord zo te schrijven als ik deed niet zo duidelijk mogelijk gezegd dat de verhouding tussen die beide **niet** omkeerbaar is.

Daarom is voor de zorg van dr T. geen enkele plaats.

Ik kan ook echt niet begrijpen hoe hij tot deze zorg kwam.

En als dr T. zegt: zo als ik nu spreek zo „sprak” prof. Veenhof zelf ook, dan zeg ik „Neen, neen, dr T., zo spreekt prof. V. nog steeds. Hij handhaaft wat hij vroeger schreef in deze ten volle. Hij heeft dat ook in de openings-toespraak van de cursus 1964/65 van onze Theol. Hogeschool gedaan.

Er is wel een wederzijdse en onverbreekelijke relatie tussen Woord en geloof.

Maar het Woord is niet voor het allergeeringste **afhankelijk** van het geloof.

Het geloof is niet voor het allergeeringste een **constitutieve factor** van het Woord.

Er bestaat geen **correlatie** tussen Woord en geloof.

Het Woord heeft in geen enkele opzicht het geloof **nodig** om echt Woord te kunnen zijn.

Maar er moet over deze zaak nog meer worden gezegd.

C. V.

Aantekeningen bij de kerkenordening

VII

Ouderlingen

Ouderlingen zijn lid van de kerkeraad. Een predikant is ook lid van de kerkeraad en dat weet ieder maar als men het over een predikant heeft denkt men aan zijn preken en aan zijn herderlijk werk in de gemeente. Dat een predikant ook lid van de kerkeraad is weet iedereen wel maar iedereen weet ook dat dat voor een predikant bijzaak is. Verreweg het grootste deel van zijn ambtelijke bezigheden verricht hij buiten de vergaderingen van de kerkeraad. Bij een kerkeraadslid denkt men aan een ouderling, of ook wel aan een diaken, maar niet aan een predikant. Wanneer men van iemand zegt: „Hij zit in de kerkeraad”, kan men de vraag verwachten: „Zo, is hij ouderling?” En als men dan antwoordt: „Nee, hij is dominee”, denkt de aangesprokene dat men hem erin heeft laten lopen en hij vindt dat wat flauw.

Toch is het zo dat ook voor de ouderlingen het meeste en voornaamste van het werk verbonden aan hun ambt voor hen ligt buiten de vergaderingen van de kerkeraad. Ook voor een ouderling zijn de vergaderingen van de kerkeraad bijzaak. Een ouderling moet opzicht oefenen over de leden der gemeente. Op de vergaderingen van de kerkeraad vindt hij de leden der gemeente niet en kan hij daar dus ook geen opzicht over hen nemen. Hij kan daar met zijn medeambtsdragers spreken over wat hij bij zijn opzicht over de gemeente ervaren heeft, maar het opzicht moet hij oefenen buiten de vergaderingen van de kerkeraad. En voor het oefenen van dat opzicht is hij geroepen, dat is zijn ambt. Een ouderling die niet anders doet dan trouw de vergaderingen van de kerkeraad bij te wonen en bij de kerkdiensten zijn plaats in de ouderlingenbank in te nemen laat het voornaamste deel van het werk aan zijn ambt verbonden ongedaan liggen. Het kan best zijn dat hij op de vergaderingen van de kerkeraad een voorname plaats inneemt en daar belangrijk werk doet, maar het voornaamste van zijn werk doet hij niet. Hij moet opzicht hebben over de leden der gemeente, hij moet „naarstig zijn om het aangezicht zijner schapen te kennen en zijn hart op de kudde zetten”. En het aangezicht van zijn schapen ziet hij niet op de vergaderingen van de kerkeraad.

Een kerkeraad is van een heel andere soort dan een gemeenteraad. Zo nu en dan is er in de burgerlijke gemeente verkiezing van raadsleden. Wie verkozen is wordt pas raadslid wanneer hij in de vergadering van de gemeenteraad geïnstalleerd is. Buiten de vergadering van de gemeenteraad heeft hij geen enkele bevoegdheid. Als raadslid behoort hij met de toestand van de gemeente en van de burgers ervan op de hoogte te zijn en zich ervan op de hoogte te houden, maar buiten de raad om heeft hij geen enkele bevoegdheid. De gemeenteraad kan hem opdragen een besluit van de raad uit te voeren maar dan is het een besluit van de raad en treedt hij op omdat de raad hem opdracht heeft gegeven. Hij komt namens de raad.

Met een ouderling is het heel anders. Een ouderling wordt niet gekozen tot lid van de kerkeraad maar tot het ambt van ouderling. Een ouderling wordt niet in het ambt gesteld op de eerste vergadering van de kerkeraad die hij bijwoont, een ouderling wordt in het ambt gesteld in de samenkomst der gemeente. Als hij daar bevestigd is staat hij in het ambt, ten volle, er hoeft niets meer bij. Een vergadering van een kerkeraad is niets anders dan dat de ambtsdragers samenkomen en met elkaar de belangen van de gemeente bespreken. Elke ambtsdrager heeft daar zitting krachtens het ambt waarin hij

in de samenkomst der gemeente naar goede orde bevestigd is. Een kerkeraad kan zeker besluiten nemen, ook bindende besluiten. Een kerkeraad kan ook een ouderling opdragen, verzoeken is beter gezegd, om een besluit van de kerkeraad uit te voeren, maar dat te doen is maar een bijzaak van het werk van een ouderling. En bij het nemen van besluiten in de vergadering van de kerkeraad moeten de broeders wel denken aan art. 85 van de kerkenordening: „Geen dienaar zal over andere dienaren, geen ouderling of diaken over andere ouderlingen of diakenen enige heerschappij voeren”. Ze mogen zulke heerschappij ook niet voeren samen en in vereniging.

Ouderlingen zijn geen ambtenaren van de kerkeraad zoals een koster. Een koster moet uitvoeren wat de kerkeraad hem opdraagt. Doet de koster dingen die de kerkeraad hem niet opgedragen heeft dan gaat de man zijn boekje te buiten en kan de kerkeraad hem zeggen dat hij ermee ophouden moet. Ouderlingen zijn evenmin als predikanten ambtenaren van de kerkeraad. Bij de bevestiging in het ambt wordt ieder, hoofd voor hoofd, gevraagd, „of gij niet gevoelt in uw hart dat gij wettig van Gods gemeente en mitsdien van God zelf, tot deze heilige dienst geroepen zijt”. Dat zij wettig door de gemeente geroepen zijn behoeven zij niet in hun hart te gevoelen want dat is hun met de stukken te bewijzen, bewijzen die voor de gekozen zelf onafwijsbaar zijn. Maar of er nu door deze roeping van de gemeente een roeping van God zelf tot hen komt, dat kan niemand hun bewijzen. Ze moeten dat in hun hart gevoelen, en dat heeft tot gevolg dat ze dat zelf moeten uitmaken. Wanneer een broeder de roeping opvolgt en hij in het ambt is gesteld moet hij blijven bedenken dat God hem geroepen heeft om opzicht over de gemeente te hebben, en de gemeente moet hem ontvangen als van God gezonden.

De ouderlingen hebben het opzicht over de gemeente. Ze hebben ook het opzicht over elkaar, ook over de diakenen, ook over de predikant, die hun herder en leraar is. De ouderlingen staan onder de herderlijke zorgen van hun herder en leraar en ze moeten zich door hem laten onderwijzen, maar tegelijk hebben zij het opzicht over hem. Dat kan alleen goed gaan indien allen van harte doen naar het woord van Petrus: „Zijt allen elkander onderdanig”. In vele kerkformaties vindt men zulk een toestand waarbij niemand de baas is en allen evenveel te zeggen hebben gewaagd en men waagt het er niet op maar komt met bisschoppen, in veel soorten en onder veel namen, en ook wel met veel rangen, en schoeit de regering der kerk op militaire leest: één moet de baas zijn! Daartegenover is er de eenvoud van het Evangelie: „Zijt allen elkander onderdanig”. Oversten en bazen heeft Christus in zijn kerk niet aangesteld. Wanneer de Geest van Christus bij allen heerschappij heeft is er niets aan de hand en gaat het vanzelf goed. Als men naar het vlees gaat leven is er geen bisschop of wat ook die de zaak redden kan. Soms wil een kerkeraad voor bisschop spelen, soms, nog erger, willen de meerdere vergaderingen dat doen. Wanneer kerkeraden of meerdere vergaderingen dingen naar de macht van een bisschop is dat een teken van verval. En dan ziet men de wisselwerking: naarmate het verval toeneemt wordt de macht van de kerkelijke vergaderingen groter, en naarmate de macht van de kerkelijke vergaderingen groter wordt neemt het verval in de kerken toe. En in tijden van verval zijn kerkelijke vergaderingen door een heerszuchtige en krachtige persoonlijkheid nog al gemakkelijk te hanteren. Soms blijft de organisatie dan nog een tijdlang krachtig staan maar het leven in de kerken sterft af. En de instorting komt vroeger of later. Dan kunnen de weinige namen die hun klederen niet be-

vlekt hebben met de afgoderij met de organisatie weer van voren af aan beginnen. Ze hebben de handen weer vrij om de kerk meer in te richten naar de eenvoud van het Evangelie.

Ouderlingen worden voor een bepaalde tijd gekozen en dat is meestal niet een lange tijd. Met de diakenen is dat ook het geval. Art. 27 van de kerkenordening zegt:

„De ouderlingen en diakenen zullen naar plaatselijke regeling twee of meer jaren dienen en alle jaar zal een evenredig deel aftreden. De aftredenden zullen door anderen vervangen worden ten ware dat de gelegenheid en het profijt van enige kerk bij de uitvoering van art. 22 en 24 een herkiezing raadzaam maken”.

(Wordt vervolgd)

K. Doornbos.

KERKNIEUWS

Tweetal te Amersfoort-C.: C. J. Smelik te Bunschoten-Spakenburg en Dr. C. Trimp te Voorburg.

Bedankt voor Harderwijk: B. van Zuylekom te Leens; voor Appingedam-Overschild: K. v. d. Belt te Twijzel; voor Cloverdale, B.C. (Canada): Tj. Boersma te Urk.

Ds. H. D. Doorenbos

Aan Ds. H. D. Doorenbos te Nijmegen is met ingang van 1 april a.s. om gezondheidsredenen emeritaat verleend. Ds. Doorenbos werd 12 november 1925 geboren. Hij diende de kerk van Maastricht van 1954 tot 1958: sedert laatstgenoemd jaar is hij verbonden aan de kerk van Nijmegen.

Ds. J. J. de Vries

Zondag 20 februari verbond Ds. J. J. de Vries, gekomen van Bergentheim zich aan de gemeente van Nijkerk. In de morgendienst werd de nieuwe predikant bevestigd door Ds. K. Deddens, die preekte over 2 Tim. 2 : 3-7. De intreepredikatie, die Ds. de Vries in de middagdienst hield, handelde over 2 Tim. 1 : 13. Na de dienst sprak ouderling Smit namens kerkeraad en gemeente woorden van welkom; ditzelfde deed Ds. K. Deddens namens de zusterkerken in de classis Amersfoort. Het college van B. en W. was bij de intrede vertegenwoordigd door burgemeester Hoekstra en wethouder Gerssen.

Ds. R. Brands. De kerkeraad van de Geref. Kerk heeft goedgevonden dat zijn predikant Ds. R. Brands zich voor de periode van 1 mei 1965 — 1 juli 1966 beschikbaar heeft gesteld als legerpredikant.

ADRESSEN

Amsterdam-Zuid, scriba. G. Toornstra, Johan Jongkindstraat 91-Ihg te Amsterdam-Overtuovseveld. Telefoon 020-156353.

Abbotsford, scriba: Canadian Reformed Church, W. Gelderman, 42486 Sth. Sumasroad, RR 1, Sardis, B.C.; stukken bestemd voor de kerkeraad van Abbotsford, gelieve men te zenden aan Rev. L. Moes, King Road Box 1698, Abbotsford, B.C.

NAAR EEN EIGEN TEHUIS

Een audiëntie.

Herinnert U zich nog, dat in de vorige verantwoording een mogelijke verandering in de oorspronkelijke opzet niet uitgesloten werd gedacht? Deze verwachting werd uitgesproken omdat toen bekend was, dat door het bestuur van de Stichting een audiëntie was aangevraagd bij de Minister van Justitie. Dit verzoek werd noodzakelijk geacht vanwege een groeiende ongerustheid over het uitblijven van de zo zeer begeerde urgentieverklaring voor de bouw van het tehuis. Een deputatie uit het bestuur heeft ruimschoots de gelegenheid gehad de bij ons levende gedachten aan de Minister kenbaar te maken.

Over het resultaat van deze bespreking volgt onderstaand een verklaring, zoals deze door het bestuur werd opgesteld:

„Zoals reeds eerder is meegedeeld werden verschillende pogingen aangewend om voor de bouw van ons tehuis een hoge prioriteit bij de overheid te verkrijgen. Tot nog toe was dat niet gelukt. Tenslotte heeft het bestuur een audiëntie bij de Minister van Justitie aangevraagd. Deze audiëntie had een bemoedigend verloop. Er moest in verband met de ontwikkeling van de kinderbescherming in ons land een wijziging worden aan-

gebracht in ons oorspronkelijk bouwplan. Maar nu hebben we de zekerheid, dat een nieuw project de goedkeuring zal ontvangen van de Minister van Justitie en de voor de bouw noodzakelijke urgentieverklaring door hem zal worden afgegeven.”

Een ander plan

wordt nu met spoed voorbereid. Voorbereidende besprekingen hebben al plaats gehad. De architect is bezig het reeds bestaande plan overeenkomstig de wensen van de Minister te wijzigen. Geruggesteund door de ministriële toezegging, dat hiervoor door hem een urgentieverklaring zal worden afgegeven, mag thans worden aangenomen, dat er meer perspectief in de plannen zit dan vier weken geleden voor mogelijk werd gehouden. Het geeft ons tevens weer de moed met deze actie door te gaan. We gaan het wel iets wijzigen. Allang was er het voornemen om in plaats van elke veertien dagen over te gaan op een maandelijks verantwoording. Persoonlijk acht ik thans het juiste moment gekomen om hieraan uitvoering te geven. Laten we afspreken, dat we elkaar elke laatste zaterdag van de maand op deze plaats ontmoeten; waarbij ik dan de hoop uitspreek, dat ik U in de tussenliggende tijd vele malen mag tegenkomen in de giften, welke op postrekening no. 52325 t.n.v. Stichting Gereformeerde Kinderbescherming, Beatrixlaan 37, Ede, worden overgemaakt.

Op de goede weg

zijn we, getuige de vele giften, welke sinds de vorige verantwoording werden ontvangen. Leest U zelf maar!

Prikkaartenactie: In de kerstvakantie en daaromtrent is er weer druk geprikt en niet zonder resultaat.

K.M.V. „Debora”, Spakenburg f 136,25; Hendrik de Cockschool, Groningen f 532,75; Johannes Calvijnsschool, Groningen f 585,35; 6e klas Gereformeerde School, Bergentheim f 176,—; Johannes Bogermansschool, Leeuwarden f 25,—.

Uit de kas van het „maandagmorgendubbelje” van de Adriaan Valeriuschool, Emmeloord werd f 50,— ontvangen. We gaan nog door met de jeugd. „Uit dank voor de geboorte van Judith Regina” van oma Sch. f 25,—; „Uit dank voor de geboorte, uit liefde tot de Verbondskinderen, die God onder Uw hoede wil brengen. Hij laat nooit varen het werk Zijner handen” f 10,—; „geboorte Jan Albert” f 7,50; „Van en voor Magda” f 10,—; „collecte gehouden op het jaarfeest van de kleine M.V. en de K.V. d.d. 28-1-1965 te Haren” f 38,55; gift geboorte dochter Anny” f 25,—; „gift namens onze jongste” f 10,—.

„Gereformeerde Jeugdvereniging, Gees” f 22,—; „Restant Reinkastel 10-15/8, G.R.V. f 3,—; „opbrengst huisgodsdienstoefening kerstvakantie '64” f 20,25; „coll. jaarvergadering Mannen- en Vrouwenvereniging, Breukelen” f 28,39; via ds. Zomer, Groningen f 7,—; „Van de ouderver. te Lisse” f 25,—; „Collecte zilveren bruiloft” f 43,—; „1ste antwoord '65” f 5,—; „een steentje voor het tehuis van onze kinderen” f 25,—.

Rika Berghuis gaat dan weer de rij sluiten. Zij ging onverdroten verder met het opsporen van stuivers en stuurde er weer 150, alsmede een rijksdaalder.

Zonder nadere omschrijving werden ontvangen de volgende giften:

3 x f 2,50; 1 x f 3,—; 18 x f 5,—; 1 x f 7,50; 18 x f 10,—; 1 x f 11,14; 4 x f 12,50; 2 x f 15,—; 1 x f 21,80; 5 x 25,—; 2 x f 50,— en 1 x f 100,—.

De vreugde van Uw geven bereidde ons veel blijdschap bij het in ontvangst nemen ervan. Tot zaterdag 27 maart.

Ontvangen sinds 25 januari:

van kerken	f 5.777,69
van particulieren	f 1.980,88

AANGEBODEN

20 jrg. v. d. Geref. Kerkbode van Gron., Frisland, Drenthe

(vanaf Vrijmaking) v. verzend- en adv. kosten.

GEVRAAGD:

no 10/12 van jaarg. 12 van „Dienst”.

H. J. Braam, Dierenarts, Veendam.

Drukkerij Steenbergen

ZEIST - TELEFOON 03404 - 12452

Periodieken

Boekwerken

Handelsdrukkerij

R. H. Bremmer, Enschede

Ook dat was Amsterdam^{*)}

*) R. B. Evenhuis, *Ook dat was Amsterdam*, I, 1965, 350 blz., prijs f 29,50 en II, 1967, 412 blz., f 29,50.

MET BIJZONDER VEEL PLEZIER wil ik een bespreking wijden aan de twee boeken I (1966), II (1967) welke dr. R. B. Evenhuis, hervormd predikant te Amsterdam, onder de titel „Ook dat was Amsterdam”, publiceerde over de Amsterdamse hervormde (gereformeerde) gemeente van Amsterdam in de gouden eeuw. Het zijn twee forse delen: het eerste telt 350, het tweede 412 bladzijden. Bovendien zijn beide boeken voortreffelijk geïllustreerd: er staan vele boeiende platen in over Amsterdam, zijn kerken en predikanten, met facsimilés van geschriften uit die tijd. We hebben alle waardering voor de uitgeverij Ten Have, dat deze het aandurfde ze te publiceren. Hulde! Door persoonlijke omstandigheden was dr. Evenhuis niet meer in staat het normale predikantswerk te verrichten. De hervormde kerkeraad van Amsterdam droeg hem in plaats daarvan op het oud-archief van deze gemeente te bewerken. Het was nog nimmer ad fundum geëxploreerd. Vooral de zgn. kerkeradsprotocollen (wij zouden zeggen: notulen) vormden een goudmijn: we zien daaruit het hervormde kerkelijke leven in de gouden eeuw voor onze ogen oprijzen. We zijn op het punt van onze vaderlandse kerkgeschiedenis slecht voorzien van boeiende boeken. Het merkwaardige is, dat vooral vrijzinnigen zich op de eerste tijd van de vestiging van de Gereformeerde Kerk in Nederland hebben geworpen (Reitsma-Lindeboom, Knappert). Van gereformeerde zijde liet men tot nu toe verstek gaan.

Dr. Evenhuis is met hart en ziel de confessionele richting in de Hervormde Kerk toegedaan. Op vele punten is er nauwe verwantschap tussen ons en deze confessionele richting. In de kritiek op Kuypers visie op artikel 36 N.G.B. en in de verbondsleer zijn er sterke aanrakingsvlakken. Dat ervaren we opnieuw bij het lezen van dit boek. Hier is een man aan het woord, aan wie we ons in allerlei kwesties nauw verbonden gevoelen. Dat maakt het lezen van dit boek tot een vreugde. De bedoeling van dit artikel is geen kritiek op het boek te oefenen. Daarvoor kennen we de materie, die het behandelt, zelf te weinig. Het gaat ons er meer om de lezers een overzicht te geven van wat dr. Evenhuis uit zijn bronnen heeft opgediept. Het boek is wetenschappelijk ten volle verantwoord. Bovendien is het boeiend en onderhoudend geschreven. Hoogstens had het hier en daar wat beknopter gekund. De auteur heeft de verleiding helaas niet kunnen weerstaan onderwerpen aan de orde te stellen, die alleen zijdelings met zijn onderwerp verband houden. Hij permitteert zich uitweidingen over stedenbouw en politiek, die de lezer hier en daar van de hoofdlijn afleiden. We hadden zijn boeken graag wat strakter gezien. Dat was zijn werk ten goede gekomen. Aan de andere kant: vrijwel geen historicus ontkomt aan de verleiding zoveel mogelijk het materiaal, dat hij vond, zijn lezers mee te delen. Toch is dat niet nodig. Juist het weglaten geeft aan hetgeen wél meegedeeld wordt, achtergrond en werkelijk belang. De auteur houde mij deze opmerkingen ten goede: ze doen niets af van de waardering voor hetgeen hij ons bood.

Waarom is dit werk zo belangrijk? In de eerste plaats natuurlijk om de inside information, die het geeft over het werk van de kerkeraad van de grootste gereformeerde kerk in ons land, zelfs lange tijd in Europa. Verder doordat de auteur zijdelings allerlei kwesties bespreekt, die onmiddellijk met het door hem op tafel gelegde materiaal samenhangen, en die van breder belang zijn dan alleen voor de plaatselijke kerkgeschiedenis van Amsterdam. In het eerste deel komen vooral twee zaken naar voren, die op een meer algemene problematiek ingrijpen: in de eerste plaats het ontstaan en de drijfveren van de opstand tegen Spanje en in de tweede plaats de strijd van remonstranten en contra-remonstranten. Dr. Evenhuis geeft blijk de

problematiek goed te kennen. Zo brengt hij herhaaldelijk P. Geyl ter sprake, die er voortdurend op uit is geweest het aandeel van de gereformeerden in de opstand te verkleinen door deze toe te schrijven aan de occupatie van Holland en Zeeland door de watergeuzen in 1572. Van een eigenlijke volksofstand zou nauwelijks gesproken kunnen worden. Eigenlijk is volgens Geyl het ontstaan van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden te danken aan de dictatuur van kleine minderheden, die feitelijk door een tirannie bewind de rest van de bevolking aan zich onderwierpen. Dat deze dictatuur zich handhaafde, had ze te danken aan uitwendige factoren. Parma kwam met zijn opmars vanuit het zuiden niet verder dan de grote rivieren. Daarachter wist Maurits hem tegen te houden, maar anders...!

Lange tijd heeft Geyl met deze opvatting de historici in Nederland gefascineerd. Ik zou niet willen beweren, dat hij vanuit dat gezichtspunt geen vruchtbare opmerkingen op onderdelen heeft gemaakt. Er is van Geyl te leren. Toch werd het hoog tijd, dat deze centrale stelling werd aangevallen. Juist vanuit plaatselijk onderzoek kan hier geargumenteerd worden. Ik heb dat mijnerzijds gedaan vanuit het beleg en ontzet van Leiden.¹⁾ Het doet mij bijzonder veel genoegen, dat Evenhuis dit thans doet vanuit een zo centrale stelling als Amsterdam. De vraag is gesteld, hoe het mogelijk was dat Lumey voor Amsterdam geen kans maakte, terwijl andere steden als Vlissingen, Veere, Dordrecht en Enkhuizen wel hun poorten openden voor de watergeuzen. Amsterdam ging eerst in 1578, na de pacificatie van Gent, tot de zijde van de opstand over, de zgn. Alteratie. Het feit, dat de watergeuzen in deze grote stad geen kans kregen, zou het bewijs leveren, dat de opstand geen zaak van de bevolking maar van de binnengedrongen watergeuzen was. Evenhuis wijst er op, dat in Amsterdam bijna alle gereformeerden waren uitgeweken. Vooral leiders, als Bardenes, Cant en Reael bevonden zich in het buitenland, in ballingschap. Bovendien was Utrecht dichtbij. Bossu zond van daaruit terstond vier vendels. Het eigen spaanse garnizoen was bijzonder sterk, zodoende bleef Amsterdam in de kritieke jaren van 1572 tot 1578 spaans: „Moordam” noemden de mannen van de opstand het. Het bleef een spaans bastion in het hart van het land, een soort egestelling van waaruit de

spanjaarden hun expedities tegen Haarlem en Leiden konden ondernemen.

Eindelijk, in februari 1578, ging Amsterdam over naar de zijde van de vrije Staten van Holland, de zgn. satisfactie. Daarin behield de stad nog zekere eigen rechten. Zo werd alleen de uitoefening van de rooms-katholieke godsdienst toegestaan. Dat duurde kort. In mei kwam de Alteratie. Van alle kanten kwamen de gereformeerden uit de ballingschap terug. Zij namen met de bepalingen van de satisfactie geen genoegen. Op 24 mei 1578 werd de gereformeerde kerkeraad geïnstitueerd:

„Inden jaer onses Heeren Jesu Christi 1578 den 24 Mey nae de wedercompste uut het ballynckscap ende God ons uut zijn sonderlynghe ghenade den oentlicken dyenst Gods heeft vergunt te ghebruucken buuten deses Stadts vrijheyt, hebben wij na christelicke oordenynghe een ghestalte der christelicke gemeente beginnen te stellen, verkyesende tot dyen eynde ouderlynghen ende diaconen...”

In deze acte worden aan het slot de namen van de nieuw gekozen ouderlingen en diakenen vermeld. Als eerste dienaar des Woords trad op ds. Thomas van Til, door de kerk van Delft tijdelijk uitgeleend aan Amsterdam, om daar het werk van de reformatie der kerk te beginnen. Evenhuis tekent nu hoe vanaf dit moment zich de gereformeerde kerk van Amsterdam ontplooid tot wat ze in de gouden eeuw werd: Europa's grootste gereformeerde gemeente. Het waren geweldige jaren. Nauw werkten kerkeraad en magistratuur samen. Eerst omstreeks 1600 is de Republiek geconsolideerd. Vooral in de jaren na de dood van de Prins in 1584 was het vaak uiterst kritiek. De gereformeerden wisten van geen wankelen. Evenhuis schrijft in de voorgeschiedenis op de reformatie van Amsterdam: „De Nederlandse Gereformeerde Kerk is geboren nog vóór de Nederlandse staat er was. Zonder die kerk zou die staat niet gekomen zijn”.²⁾ Uit het vervolg van zijn boek blijkt, dat zonder die kerk de staat er evenmin gebleven was. De eerste vier ouderlingen waren van enorme betekenis. Noordmans heeft eens gezegd, dat de ouderling de pion was, die Calvijn zette op het schaakbord tegen Rome. Hoe juist deze stelling was, blijkt uit dit boek. Ze „zaten” op de leer, die ouderlingen in het zgn. „doophuisje”, ze deden huisbezoek enz. Zo werd het „kleine groepje ballingen tot de grootste gereformeerde gemeente ter wereld, zowel wat zijn aantal als wat zijn invloed betreft”.³⁾ Amsterdam werd opvolgster van Genève. Evenhuis schat het aantal inwoners van Amsterdam bij de Alteratie op 30.000 met 10.000 gereformeerden. In 1615 waren er 60.000 inwoners met 20.000 gereformeerden. De ontwikkeling is na te gaan in het aantal huwelijksluitingen. In 1580 werden 96 huwelijken op het stadhuis gesloten, in de kerk 217. In 1600 was dit getal 190 voor het stadhuis, 645 in de kerk. Ik heb al eens eerder aangetoond vanuit archiefstukken in Zwolle, dat het onjuist is te zeggen, dat het burgerlijk huwelijk in de tijd van de Republiek niet bestond. Wie geen lid was van de gereformeerde kerk kon onder de Republiek zijn huwelijk op het stadhuis sluiten ten overstaan van schepenen. Daarbij werd een zeer kort formulier gebruikt, herinnerend aan de kern van het kerkelijk formulier.

Evenhuis geeft een boeiende beschrijving van de eerste dominees van Amsterdam. Het waren mannen van formaat. Het eerste avondmaal na de bevrijding werd bediend door Petrus Datheen. Hij had in de bewogen jaren vóór 1572 al bemoeienis met Amsterdam gehad. Het zal deze onrustige, voor de reformatie in Nederland zo belangrijke figuur, grote voldoening hebben gegeven in het midden juist van deze gemeente de maaltijd des Heren te vieren. Wat had deze man veel in zijn leven meegemaakt. Er is onder ons nogal kritiek op dominees. Ze komen er in sommige organen in onze kring niet best af. Zolang er echter kinderen moeten worden gedoopt, het avondmaal moet worden bediend, zieken en stervenden getroost, het Woord verkondigd, zal de gemeente het zonder hen niet kunnen stellen. Amsterdam kon er evenmin buiten. Het ontving in Joh. Cuchelinus en Petrus Hardenberg zijn eerste predikanten.

D. SAPHA in zyn Vrouwen gewaad, de boeyen ontkomen zynde, passeert het Tuchthuis, waar uit hy eenigen tyd daarna GREVIUS en PRINCE, hielp ontkomen.

Foto's welwillend afgestaan door Uitgeverij Ten Have te Amsterdam.

Ze werden bevestigd op 31 augustus 1578 en hebben keihard gewerkt om de gemeente op de been te brengen. Ze moesten onmiddellijk omzien naar collega's om met hen de last van het werk te dragen. Cuchelinus zei: de kerkeraad moet predikanten zoeken die niet „zoetelijk” steeds hetzelfde zeggen, maar „geleerde, geoefende en voorzichtige predikanten”. Wijze woorden! Sober spreken de protocollen over dienaars, die stierven. Ze volstaan met de eenvoudige mededeling: aangezien het Gode liefd heeft onze geliefde broeder weg te nemen. Daar kunnen wij van leren. Wij plegen op gezette tijden: 10, 15 en 20 jaar na iemands dood, hen te verheerlijken.

Je doet in zo'n boek als van Evenhuis merkwaaardige ontdekkingen. Wist u, dat in de gouden eeuw in de gereformeerde kerk het instituut van diaconessen bestond? Ze hadden geen zitting in de kerkeraad, werden wel in het college van diakenen geïnstalleerd. Ester Hermansdr., Anna Jacobsdr. en Jopke Theunisdr. waren de eersten. Vooral predikantsweduwen vervulden deze functie.^{3a)} Voor collega's als J. van Raalte om te rillen! De dienaars en ouderlingen bezochten alle gemeenteleden zes maal per jaar vóór het avondmaal, een gewoonte die in Die Gereformeerde Kerk van Suidafrika nog steeds wordt gehandhaafd. Men bezocht de leden „om te vernemen hoe de ghemoeden ghestelt zijn ende te troosten ende onderrichten daert van noode is”. Later speelde men dat niet meer klaar en viel men terug op twee maal per jaar. Dominees en kerkeraden lagen wel eens overhoop, een gewoon verschijnsel. Zo liep ds. Platevoet een keer kwaad weg uit de kerkeraad, omdat ouderlingen hem tegenspraken. Ds. Cuchelinus en een ouderling kregen opdracht hem te gelasten weer in de kerkeraad te komen. Beroemde predikanten heeft Amsterdam gehad: Plancius, Trigland, Smout om slechts enkelen te noemen. Plancius was een van de grootsten: hij vluchtte in 1585 uit Brussel, toen dat door Parma werd bezet. Er waren daar 13 hervormde predikanten! Hij kreeg spoedig een plaats in Amsterdam en is van onschatbare betekenis geweest voor de zeevaart door zijn kennis van kaarten en aardrijkskunde.

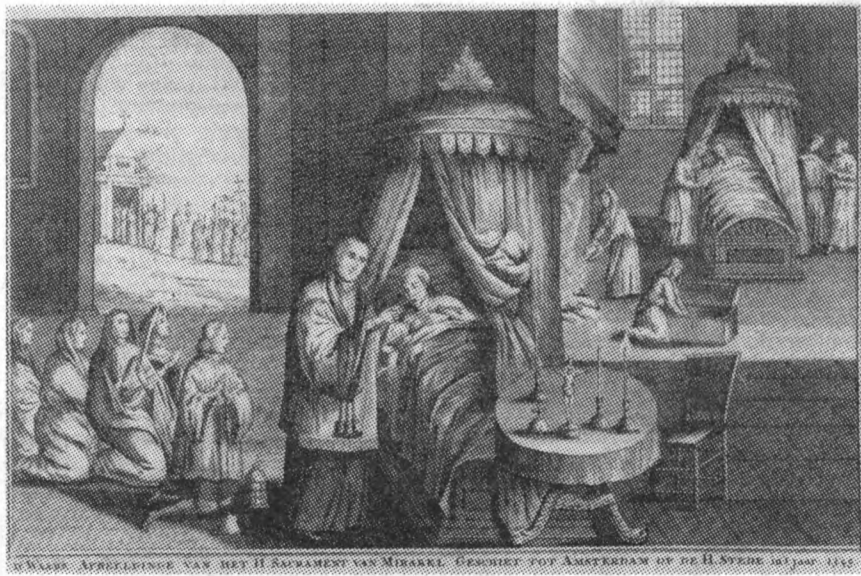
II

Het boeiendste gedeelte van het eerste boek is de beschrijving van Amsterdams aandeel in de strijd tussen remonstranten en contra-remonstranten met de daaraan verbonden politieke twist tussen Oldenbarnevelt en Maurits. Wat dat betreft sluit Evenhuis' studie zich fraai aan bij het grote boek van Den Tex, dat wij onlangs in ons blad bespraken. Door beide boeken hebben wij een stroom van nieuwe informatie ontvangen over de beroemde twisten tijdens het bestand. Die informatie is welkom. De geschiedschrijving ten onzent was de laatste decennia in handen van mannen als Geyl en Romein, die uiteraard meer geporteerd waren voor de anti-orangistische visie op onze geschiedenis dan Groen in zijn bekende Handboek. Het moet gezegd: Geyl meer anti-orangistisch dan Romein, al was de laatste principieler marxist. Het werd tijd, dat eens andere geluiden werden gehoord. Nu, Evenhuis verschaft ons belangrijk materiaal. Ik acht het van betekenis, dat hij zeer beheerst en kritisch naar beide zijden, over de twisten schrijft. De Dordtse synode is lange tijd onder de gereformeerden, vooral in de school van Kuyper, bewierookt. Ik zal geen moment het belang van deze synode ontkennen. De contra-remonstranten hebben het evangelie van de vrije genade met kracht verdedigd. Toch is het gezond de ogen open te hebben voor de fouten, die door hen zijn gemaakt en daarvan te leren. Ds. K. Doornbos heeft een gereformeerde kritische studie over Dordrecht geschreven. Ook Evenhuis spaart de contra-remonstranten zijn kritiek niet, al staat hij met volle overtuiging achter hun strijd. Zijn studie is belangrijk, omdat ze ons bij het begin van de twisten brengt. Arminius was dominee in Amsterdam: in hem trad een nieuwe ontwikkeling aan de dag. Hij hield preken over de brief aan de Rom., daarop kwam kritiek: Arminius ontkende, dat de dood straf was op de zonde (Rom. 5); Romeinen 7 liet hij slaan op de onwedergeboren mens. Het is duidelijk, dat Arminius de leer der soevereine genade, zoals Calvijn die in zijn Institutie had ontwikkeld, verzwakte. De preken kwamen in de kerkeraad in discussie. „Arminius is niet gereformeerd, dat was de kerkeraad wel duidelijk geworden. Hij heeft er eindeloos met hem over gediscuteerd en wij zouden niet graag zeggen, dat de toon van de discussie ons altijd bevalt”, aldus Evenhuis.⁴⁾ Hier staan we bij het begin van de strijd. Toch hield de

kerkeraad Arminius, die een onzeker man was, in de toom. Dat voorkwam aanvankelijk scheuring. Er zijn onder de dominees soms zwakke broeders, ze kunnen tijdelijk in een bepaalde gedachtengang gevangen zitten. Dan is het optreden van een kerkeraad van grote betekenis. Waren Plancius en Arminius beiden predikant van Amsterdam gebleven, dan was het wel losgelopen, zo besluit Evenhuis dit gedeelte.⁵⁾ Dat is een milde conclusie, die weldadig aandoet. Arminius bleef echter niet in Amsterdam, maar werd hoogleraar te Leiden. Toen begon het conflict pas goed.

De strijd kreeg dramatische afmetingen. Evenhuis' boek sluit hier precies aan bij het eerder genoemde boek van Den Tex. Ook deze wees Amsterdam aan als het struikelblok voor Oldenbarnevelt en zijn partij. Enorm was de invloed van deze stad op de gang van zaken. In 1611 kwam te Amsterdam een coalitie tot stand tussen de nieuwgekozen calvinistische burgemeesters Reynier Pauw en Gerrit Witsen met Oetgens en Kromhout van het centrum. De rol van de oude Hooft, een medestander van Arminius, was uitgespeeld. Het werden grootse jaren voor deze stad, waar het zo enorm kan gisten. Alleen: het Amsterdam van de contra-remonstranten had heel wat meer diepgang en was heel wat interessanter dan het Amsterdam van de provo's en de hippie's. Waar ligt de oorzaak, dat dit grootse Amsterdam, zoals Evenhuis het beschrijft, en dat in het laatste kwart van de vorige eeuw in de Doeleantie nog fel meeleeft met de kerkelijke gebeurtenissen, nu is uitgedoofd, als het om de kerk gaat? Draagt diezelfde hervormde gemeente, die Evenhuis hier zo enthousiast beschrijft, niet mede schuld? Het is een vraag, die wij voorzichtig stellen, maar die zich toch moeilijk laat onderdrukken. Reynier Pauw: kennelijk is Evenhuis onder de indruk gekomen van deze krachtige koopman. Vele malen was Pauw diaken of ouderling, hij werd gerekend bij de „harde gereformeerden”. Hij vervulde herhaaldelijk het burgemeestersambt, Evenhuis noemt hem „een leider van groot formaat”.⁶⁾ Van hem is het bekende woord in de strijd tegen Oldenbarnevelt: „dat men het eens degelijk over het Landt most laten waijen”. Toch staat het niet historisch vast, dat Pauw zo sprak. Het vertolkt in ieder geval de indruk, die hij op het publiek maakte. Naast Pauw trekt in deze jaren de aandacht ds. Trigland, groot en energiek leider van de Amsterdamse kerkeraad. Evenhuis geeft van hem interessante levensbijzonderheden. Hij was in Leuven opgeleid tot priester, kwam tot bekering, werd gereformeerd, en stelde de fenomenale kennis van kerkvaders en scholastici, die hij in zijn priesteropleiding had opgedaan, in dienst van de gereformeerde kerk. Het is onmogelijk in een artikel als dit heel de strijd van Amsterdam als leidende kerk van de contra-remonstrantse oppositie in Holland op de voet te volgen. Er zijn enkele punten, waarbij de auteur van dit boek zijn eigen mening geeft. Het is bekend, dat Oldenbarnevelt alleen een nationale synode wilde toestaan indien deze bereid was de revisie van de belijdenis op zijn programma te zetten. Natuurlijk verwierp de kerk dat: het betekende, dat de synode in een vacuum, althans met betrekking tot de leer, haar werk begon. Er tekenden zich toen reeds onder de gereformeerden verschillende stromingen af. Zo wees ds. Helmichius in de kerkeraad even beslist als Trigland revisie van de belijdenis als vast agendapunt af. Maar op zichzelf stond hij tegenover de gedachte als zodanig niet onsympathiek. Hij waarschuwde Trigland, dat diens standpunt tot „kristallisatie” van de belijdenis leidde. M.a.w.: we moeten de weg openhouden voor een verdere ontwikkeling van de leer. Daar is in de gereformeerde kerk sinds 1618/1619 niets van gekomen!

De belijdenis: dat was voor de mannen van 1610 tot 1618 de Nederlandse Geloofsbelijdenis van Guido de Brès en de Heidelbergse Catechismus, vóoral de Nederlandse Geloofsbelijdenis! De Dordtse Leerregels moesten nog worden geboren. Van die Nederlandse Geloofsbelijdenis zei Trigland, dat zij „by de vrome martelaeren in ghevanckenissen, op pijnbancken, inde vyeren, onder sweert en galgh standvastelijk is bekennt” en dat om haar „vele duysenden haer goet ende bloet in peryckel hebben ghestelt, naectt ende bloot vyt haer vaderlant nae andere landen in ballingschap zijn getrocken”. Dit geslacht en hun vaders hadden die belijdenis met bloed bezegeld: daar gingen zij niet van af. Evenhuis legt er sterke nadruk op, dat veel ellende in die tijd geboren is, doordat Arminius niet in de kerkelijke weg ging. Waarom legde hij zijn bezwaren niet aan de kerk voor? Waarom nam hij de overheid in de arm? Daarom wist de kerk van geen wijken. Zij liet zich niet door de overheid tot andere leer dwingen. Het is onbegrijpelijk, dat Den Tex, die overigens veel begrip heeft voor de strijd van de gereformeerden tegen Oldenbarnevelt, de laatste de vader van de nederlandse tolerantie noemt. Want als er één man ten aanzien van de gereformeerde kerk intolerant was dan was het Oldenbarnevelt!

DE MAER, AFBEELDINGE VAN HET II SACRAMENT VAN MIRAKEL, GESCHIEDT TOT AMSTERDAM OP DE II SYNODE 1611 JAAR 1611

De beschouwingen van Evenhuis over het geheel van dit tijdperk zijn evenwichtig. Hij wil het remonstrantisme wel waarderen als een poging tot correctie, wijst het tenslotte op de materiële punten af. De gereformeerden gingen soms te ver in hun waardering van de belijdenis. Ds. Petri verheerlijkte de belijdenis in 1613 als zuiverder dan zeven maal gelouterd zilver. *) Terecht noemde Trigland daartegenover het voorstel van de remonstranten om alleen „instemming” met de Schrift op de synoden te betuigen, bespottelijk. Men betuigt geen „instemming” met Gods Woord, daaraan past alleen onderwerping. Alleen Gods Woord, zo betoogde Trigland, is regel des geloofs. De confessie blijft examinabel aan de Heilige Schrift. Mèt Trigland kiest Evenhuis voor de term „examinabel” voor de verhouding van de belijdenis tot de Schrift boven „revisionabel”. Een gravamen tegen de confessie blijft te allen tijde mogelijk, haar revisionabel te achten stelt haar bij voorbaat op losse schroeven. Trigland was een fel contra-remonstrant. Toch schreef hij jaren later over de Dordtse synode, dat hij het wegjagen van de remonstranten door Bogerman „met een schrick ende ontsettinghe mijns gemoets ghehoort ende ghesien heb, alsoo noch met een ontstellinghe gedencke”! Is het bij ons beter? Toch was de belijdenis van de verkiezing het hart van het geloof, waaruit de mannen van de gouden eeuw leefden. Dat hebben de remonstranten miskend. Het kerkvolk in al zijn geledingen leefde mee. Bijzonder geliefd was het volgend lied:

„Wie zal de uitverkorenen
Gods verleiden?
Wie zal mij van de liefde
Christi scheiden?
Wie zal mij trekken uit
zijn sterke hand?
Duivel noch dood, noch
dodelijke zonde
Zal ooit zo sterk of machtig
zijn bevonden,
Dat ze mij nemen zal
dit zeker pand.”

Calvijn onderscheidde tussen fundamentele en niet-fundamentele leerstukken (Inst. IV, 1, 12). Daarin verschilde hij van Luther, die daarvan niet wilde weten. De remonstranten wilden de verkiezing bijzetten in 't graf van de niet-fundamentele leerstukken. Trigland aanvaardde Calvijns onderscheiding: „het is een sonderlinghe wijsheyt Godts, die deze verscheydenheit, uyt onse onvolmaektheit spruytende, tot onsen grondigen onderwysinghe wonderlyck weet te ghebruycken”. **) Calvijn had echter nadrukkelijk van Gods barmhartigheid gesproken als een fundamenteel leerstuk en daarom verwierpt Evenhuis terecht, dat Arminius van de verkiezing wilde spreken als een „klein onderdeel” der leer. Ik zou met Evenhuis niet graag zeggen, dat de Dordtse Leerregels een „bedenklijke afwijking” van de Heid. Catechismus en de Ned. Geloofsbelijdenis vertonen, doordat zij alleen spreken van de verkiezing van de enkeling, niet van de gemeente of van Israël. Ik ben dat niet met hem eens. **) Wel is de manier, waarop de Leerregels over de verkiezing spreken schoolser dan in Zondag 21 H.C. of art. 16 N.G.B. Dat lag tot op zekere hoogte in de aard der zaak. Daardoor leeft de inhoud van de Leerregels minder krachtig voor het geloofsbewustzijn van de gemeente dan b.v. Zondag 21 Heid. Catechismus.

Opvallend is het geduld, dat de kerkeraad van Amsterdam betrachtte bij de afsnijding van remonstrantse leden. Pas op oudejaarsdag 1623 werden zij openlijk in de kerk door de ban afgesneden. Tien jaar lang hadden zij zich aan evangeliebediening en avondmaal onttrokken. Vele malen waren zij vermaand. In het algemeen waren de oude gereformeerden van bliksemprocedures met betrekking tot de tucht niet gediend. Evenhuis toont aan, dat het proces tenslotte werd verhaast doordat de aanslag van Groeneveld (een zoon van Oldenbarnevelt) op Maurits de situatie op scherp zette. Natuurlijk waren er gemeentelieden, die de kerkeraad veel te laks vonden. Broeder Jan van Swol schreef brieven naar de kerkeraad, waarin hij hem beschuldigde van nalatigheid. De kerkeraad antwoordde, heel verstandig, dat deze zaak „verre siet” en dat Van Swol zich rustig moest houden. De kerkeraad liet zich niet opdraaien door gemeentelieden!

De afsnijding van de remonstranten te Amsterdam viel samen met het einde van de macht van Pauw in de vroedschap. Bij de vroedschapsverkiezingen van 1622 viel deze machtige burgemeester om niet meer op het kussen te komen. Hij had nauw met Maurits samengewerkt tot de val van Oldenbarnevelt en was president van diens rechters. Er kwamen nu figuren aan het bewind, die zich meer door welvaartsbelangen dan door ideële motieven lieten leiden. Vanaf 1627 is Andries Bicker voor jaren de sterke man in het burgemeesterscollege. Jan de Witt was aan de Bickerfamilie geparenteerd. We naderen het eerste stadhoudersloze tijdperk. Al spoedig merkte de kerkeraad, dat er op het stadhuis een andere wind woei. Ds. Smout, die fel tegen de remonstranten preekte, toen zij tegen het einde van de twintiger jaren in deze zeventiende eeuw zich vrijmoedig begonnen te roeren, kreeg het met de magistraat aan de stok. Hij werd de stad uitgebannen.

De kerkeraad kreeg na enig verzet commissarissen-politiek in zijn vergaderingen. Zijn onafhankelijke positie tegenover de overheid verzwakte.

Overigens: welk een kracht ontplooidde in die tijd het gereformeerd kerkelijk leven. Men leze het zelf bij Evenhuis: naar alle zijden was de kerkeraad actief. Er werden veel collecten gehouden voor vervolgden in het buitenland. Enorme sommen werden bijeengebracht. Men gaf veel en graag: in 1622 voor de Palts f 2400,—; later voor de hugenoten in Larochele f 4000,—; voor Zürich f 3000,—. Slaven werden losgekocht uit de hand van zeeroovers en turken, studenten van de calvinistische kerken in Polen en Hongarije werden gesteund. Herhaaldelijk schreef de overheid biddagen uit. De kerken liepen dan vol. In bidbrieven zette de magistraat de situatie, waarvoor gebeden moest worden, uiteen: en — zo eindigden deze opwekkingen stereotiep — „alles tot grootmaeckinge van Gods Allerheyligste Naam, voortplantinge en aenwas van de ware Gereformeerde Religie, conservatie van onze diergekochte vrijheid en onser aller sielen saligheyt”.

Ik wees op verwantschap tussen de auteur en ons op onderscheidene punten. Die is duidelijk te herkennen in zijn beschouwingen over de achtergrond van de verhouding van kerk en staat in deze tijd. De

auteur spreekt van het gereformeerde gemenebest. „Dat is als het ware een ellips met twee brandpunten, de staat en de kerk. Niet de staat onderworpen aan de kerk — de kerkstaat — en niet de kerk onderworpen aan de staat — de staatskerk — maar beide als zelfstandige grootheden met eigen taak en verantwoordelijkheid. Maar ook beide ten nauwste aan elkaar verbonden door hun gemeenschappelijke onderworpenheid aan Gods woord”.¹⁰⁾ We raken hier de hartader van onze vaderlandse geschiedenis. Groens grondstelling, dat het nederlandse gemenebest is geboren uit de kerk der reformatie, is de auteur uit het hart gegrepen. Wat Nederland, wat Amsterdam geworden is, is het geworden door de gereformeerde kerk van de zestiende en zeventiende eeuw. Dat was in de strijd met de remonstranten in het geding. Het ging daarbij om de predestinatie, maar daarom niet alleen. De remonstranten wilden de kerk haar eigen positie tegenover de overheid ontnemen. De „revisie” van de belijdenis, door hen voorgestaan, bedreigde niet alleen de leer der predestinatie, het hart der kerk, maar ook artikel 36 N.G.B., dat de overheid stelde onder de macht van het Woord en de wet Gods. Haitjema, die een voortreffelijke recensie van Evenhuis' boek schreef, formuleerde het zo: „Het „norma normata”-karakter van een kerkelijke geloofsbelijdenis, waarin het wezen en de taak der Overheid omschreven werd als een daadwerkelijk onderdeel van de inhoud der christelijke geloofsleer, was door

de remonstranten principieel aangetast en in het drijfzand van een subjectivistische scepsis geworpen door de vorm, waarin zij aandrongen op „revisie” der belijdenis als praealabele noodzakelijkheid vóór de synodale behandeling van hun geschil over de predestinatie”.¹¹⁾ Het ging om de staat met de Bijbel! Daarin waren kerk en staat onderling onafhankelijk, maar beide onderworpen aan het Woord Gods. We raken hier het door Hoedemaker bepleite ideaal. De auteur kiest hier overtuigd vóór Hoedemaker tegenover Kuyper. Het was niet waar, dat Hoedemaker de staat van de kerk afhankelijk wilde maken. Dat was ze in de Republiek ook niet: het gaat om het theocratisch gemenebest. Kuyper capituleerde principieel voor de moderne democratische gedachte en leverde daardoor de staat uit aan een neutraliteit, die in strijd is met de schriftuurlijke gedachte over de staat. Het is geen wonder dat dr. C. Augustijn die in „Trouw” een boeiende recensie over het boek van Evenhuis schreef, op dit punt de auteur niet verstaat. „Als de schrijver de theocratische visie ook voor onze tijd een ideaal acht, vind ik het bepaald griezelig worden”. Augustijn komt dan met praktische kwesties als zondagsrust enz. Het gaat hier echter om het geloofsstandpunt. De ontstellende verwarring, die de nederlandse politiek momenteel te zien geeft, vindt zijn oorzaak in de verwarring in de kerk. Zolang de Hervormde Kerk onzeker is ten aanzien van haar eigen reformatorische grondslag, en zolang daardoor de gereformeerden genoodzaakt zijn eigen kerkelijk leven in stand te houden; zolang geen opheldering verkregen is ten aanzien van de door Abraham Kuyper onder de gereformeerden geworpen twistappels inzake de verhouding van de kerk als instituut en de kerk als organisme en inzake de verhouding van kerk en staat; zolang hervormden en gereformeerden het handhaven van eigen kerkelijke posities belangrijker vinden dan het wederzijds in de crisis brengen van deze posities voor het forum van het Woord Gods en de gereformeerde confessie (die gelezen in klassieke zin tegen de achtergrond van de Heilige Schrift), zoals K. Schilder in 1934 bepleitte in zijn boekje „Ons aller moeder” — zolang zullen wij ieder in eigen kerkelijk huis blijven modderen en machteloos zijn tegenover het moderne socialisme en nihilisme in de politiek en het gemene-

best. Dat is de les, die men uit het eerste boek van Evenhuis kan trekken.

III

Het tweede deel is tot op zekere hoogte een aanvulling van het eerste. Terwijl het eerste in hoofdzaak een aaneengeschakeld geschiedenisverhaal brengt vanaf de Alteratie tot ongeveer 1650, bespreekt de auteur in het tweede deel het kerkelijk leven, zoals het in die periode reilde en zeilde in de praktijk. Vooral aan de manier, waarop de Amsterdamse kerkeraad tucht oefende, besteedt hij aandacht. Vervolgens wordt in den brede de houding van de Amsterdamse kerkeraad behandeld ten opzichte van de „dissenters”: remonstranten, rooms-katholieken, doopsgezinden, lutheranen, sektariërs. Hier komt de reikwijdte van de calvinistische tolerantie in de gouden eeuw aan de orde. Tenslotte stelt de auteur de houding van de kerkeraad tegenover het volksleven en zijn uitingen aan de orde: toneel, onderwijs, Vondel passeren de revue. Hoogst interessant is vooral het laatste hoofdstuk: de kerk in Oost en West. In het algemeen geneert de nederlandse geschiedschrijving zich een beetje voor de historie van onze stam overzee. Het is naar mijn oordeel een van de grote verdiensten van het boek van Geyl over de nederlandse stam, dat hij brede aandacht schenkt aan wat overzee gebeurde. Hier, bij Evenhuis, vinden we een kerkhistorische aanvulling. Wisten de lezers, dat er in de gouden eeuw in Moskou vier nederlandse gereformeerde predikanten waren, die daar de grote gemeente van nederlandse kooplieden verzorgden? De auteur bespreekt uitvoerig wat in Indië is gedaan. Tijdens de Republiek werden 254 predikanten uitgezonden naar de Oost, waarvan 158 door Amsterdam. Daar is onder de hete tropenzone wat afgeploeterd door die dominees onder het vaak onwillige ambtenarendom van de Republiek, onder slaven en koelies, op Ambon, Formosa en Java. De opzet was groots: kerstening van de Oost. Dat het niet gelukte ligt voor een deel aan de opkomst van het mohammedanisme juist in die tijd. Toch werden er soms, vooral op Formosa, imponerende resultaten bereikt. Ook de vestiging van de gereformeerde kerk in Noord-Amerika (Nieuw-Amsterdam) komt bij dr. Evenhuis ter sprake. We hopen, dat we in één der ons toegezegde volgende delen nog een en ander zullen horen over de Kaapkolonie. De geschiedenis van de vestiging van de gereformeerde kerk dáár valt ná het in deze delen besproken tijdperk.

Interessante bijzonderheden weet de auteur in dit tweede deel uit het hem ten dienste staande materiaal naar voren te brengen. In 1625 was Jan Pieterszoon Coen, de grote gouverneur-generaal, enige tijd in het land. Hij wilde trouwen met Eva Went. Aangezien hij voor herstel van gezondheid in patria was, wilde hij liever niet in de kerk trouwen „alsoe hy soe swack is dat hy de lucht niet verdragen can”. De kerkeraad ging niet voor de generaal opzij: als hij dit thuishuwelijk toestond, zou het een zaak van „kwade consequentie” zijn. Coen hield eveneens voet bij stuk. In het trouwboek van de Oude Kerk staan wel de drie afkondigingen van Jan Pieterszoon en zijn bruid, maar er is in margine aangegeven: voor schepenen (dus alleen op het stadhuis) getrouwd.

Rembrandt heeft zijn plaats in de kerkeradsprotocollen bepaald niet op de eerste rang. Hij werd voor de kerkeraad gedaagd, omdat hij zijn huwelijksbelofte aan Geertge, zijn dienstbode, niet gestand deed. Zulke zaken nam de kerkeraad hoog op. Evenhuis vermeldt nadrukkelijk, dat de kerkeraad zoveel mogelijk dienstboden hielp, wanneer zij in haar dienstbetrekking, door wangedrag van de heer des huizes, in perikelen kwamen. Geertge moest Rembrandts huis verlaten, toen Hendrikje Stoffels, de beroemde, op de proppen kwam. Zij klaagde hem aan voor de kerkeraad: zij hadden „vleselijk geconverseerd” zoals dat heette. Zij kon echter niet het gevraagde bewijs leveren. De commissarissen van de kerkeraad veroordeelden Rembrandt toen maar tot een verhoging van de toegezegde alimentatie en dwongen hem niet tot een huwelijk.

Wij willen nog op twee kwesties van bre-

der belang wijzen, die de auteur aan de hand van concrete gegevens uit het archief bespreekt. In de eerste plaats de vraag naar het verband tussen calvinisme en kapitalisme, een veel besproken kwestie. Evenhuis heeft ook hier een evenwichtig oordeel. Ongetwijfeld heeft het calvinisme het kapitalisme in de hand gewerkt. Calvin vroeg een krachtig vervullen door de gelovigen van de aardse roeping. Nu, dat hebben de Amsterdammers in de gouden eeuw stellig gedaan. Calvin bestreed daarnaast alle luxe en verkwisting, men kan de dominees uit die tijd moeilijk verwijten, dat zij op dit punt in hun preken geen goede calvinisten waren. De auteur geeft er sprekende voorbeelden van. Aan de andere kant: het calvinisme leidde stellig niet tot een ongebreideld kapitalisme. De kerkeraad heeft voortdurend krachtig gestreden tegen het onrechtmatig verkrijgen van goederen. Hij zag scherp toe op het nakomen van beloften, gedaan bij afwikkeling van faillissementen. Wie bankroet ging, kwam onder censuur. Deze werd pas opgeheven, nadat de schulden betaald waren, of althans enige tijd het bewijs van trouwe afbetaling was geleverd. Helaas werd daarbij een uitzondering gemaakt voor het betalen van schuld aan Joden! Bovendien nam de magistraat op aandringen van de kerkeraad maatregelen tegen woeker, „bijtende rente” noemde men dat. Wanneer weduwen tekort werden gedaan, wist de kerkeraad van geen wijken. Burge-meesters kochten wel aandelen voor hun dienstboden en huisbedienden en hielpen ze sparen. Dat zijn leuke trekken in het verhaal. Evenhuis staat beslist niet kritiekloos op dit punt. Hij rekent het de kerkeraad zwaar aan, dat nimmer maatregelen zijn genomen tegen slavernij en slavenhandel: „grachtenhuizen zijn van dit bloedgeld gebouwd”.¹²⁾ Elders zegt hij, dat de kerkeraad „de kans niet gegrepen heeft om in die gouden tijd te pleiten voor wat meer sociale rechtvaardigheid”.¹³⁾ Zoiets doet weldadig aan in dit boek.

Indien nodig spaart de auteur de oude gereformeerden zijn kritiek niet. Hij wijst op de voor ons ten enenmale onaanvaardbare manier, waarop censuurgevallen werden aangebracht: men kon anoniem zondags een briefje in de collectezak doen, waarop een naam van een zondaar was geschreven met het delict, dat men door de kerkeraad behandeld wenste te zien!

Ook in dit tweede deel speelt de opvatting van de schrijver met betrekking tot de theocratie een belangrijke rol. Het is de achtergrond, die hem stuwt bij zijn beschouwingen. Bijzonder belangrijk acht ik de scherpe kritiek, die dr. Evenhuis oefent op de studie van L. J. Rogier over de verhouding van calvinisme en katholicisme in diens grote boek. We willen daarmee dit artikel beëindigen. Aan Rogier is m.i. door de calvinistische historici in ons land de laatste jaren veel te weinig aandacht geschonken. Rogier greep Geyls anti-orangistische en anti-calvinistische geschiedschrijving aan om er zijn winst mee te doen in zijn grote boek over het katholicisme in de zestiende en zeventiende eeuw. Dat was het goed recht van Rogier. Zodoende zag hij kans Groens visie op het ontstaan en zich handhaven van de Republiek tegenover Spanje te kleineren. Evenhuis toont met de stukken aan, dat Rogier sterk overdrijft, als hij het zo voorstelt, dat de „protestantisering” van Nederland, in casu van Amsterdam, te danken is aan het onderdrukken van het rooms-katholicisme door de magistraat op voortdurend aanstoken door de kerkeraad. Eerst 50 jaar na de Alteratie, in 1629, toen alles feitelijk al zijn beslag had, vroeg de kerkeraad voor het eerst van de magistraat maatregelen tegen de paapse stoutigheden. Terecht wijst Evenhuis van zijn kant er op, dat er een niet onbelangrijke groep rooms-katholieken was, die het aanvankelijk met Spanje hield en dat men dat nimmer vergeten mag bij de beoordeling van de maatregelen, die door de overheid tegen de rooms-katholieke godsdienst werden genomen. En dan nóg: als men de gewetensvrijheid, die de rooms-katholieken hier te lande genoten, vergelijkt met wat de protestanten in door roomse overheden geregeerde landen ondergingen, dan is er beslist geen reden tot strenge veroordeling van wat hier de gereformeerde magistraten deden. Het moet daarbij tot eer van de magistraat van Amsterdam worden gezegd, dat zij nooit de plakkaten tegen de

rooms-katholieken gebruikte om hun roomse medeburgers geld af te persen, zoals elders in de Republiek veelvuldig gebeurde.

Evenhuis' kritiek op Rogier hangt samen met zijn Groeniaanse visie op onze geschiedenis. „Zonder het calvinisme”, aldus de auteur, „was de opstand nóch begonnen, nóch voortgezet, nóch tot een goed einde gebracht”.¹⁴⁾ Het grote ideaal van de Zwijger leefde bij de calvinisten vanaf het begin van de opstand. Veelbetekenend voegt de auteur er aan toe: al stonden zij het door hun religieus fanatisme vaak in de weg!¹⁵⁾ Wat heeft fanatisme de zaak van de reformatie vaak kwaad gedaan. Nogmaals zijn theocratisch standpunt samenvattend, zegt Evenhuis: „Staat en kerk zijn partners, die te zamen, ieder op eigen terrein, een gemeenschappelijke taak hebben te vervullen”.¹⁶⁾

Als het in de kerk mis is, gaat het in de politiek fout. Zo is het in de jaren na de vrijmaking vaak onder ons gesteld. Ik ben van oordeel, dat dit juist is gezien. We hebben dat alleen al te zeer betrokken op de kwesties, waarmee wij zelf toen in de Gereformeerde Kerken en de A.R. Partij te maken kregen. Het gaat dieper. Dat er vandaag in Nederland politiek en cultureel een grenzeloze verwarring is, vindt zijn oorzaak in de ontbinding van de theocratie door de wending, die onze geschiedenis na 1795 nam. Is het theocratisch „ideaal” werkelijkheidsvreemd? Vele gereformeerden menen dat, vooral sinds Kuyper. Haitjema heeft daar tegenover gesteld, dat dan het christelijk geloof werkelijkheidsvreemd zou zijn. Het is werkelijkheidsvreemd bekering te eisen van zondige mensen, als wij het geloof buiten sluiten. Maar wie de eis van geloof en bekering blijft prediken, moet die niet slechts voor individuen stellen, ook voor gemeenschappen en instituten als staat en maatschappij. De Heilige Schrift heeft ons in het Oude Testament in de geschiedenis van Israël voor ogen gesteld, hoe midden in een heidense wereld een volk en een staat uit Gods beloften en naar Gods geboden kan leven. Dat beeld stond de mannen van de gouden eeuw voor ogen in hun grandioze opbouw van het Gemenebest van de Zeven Verenigde Nederlanden. En hoe zij dit realiseerden, laten deze boeken ons zien.

Tenslotte: recensies onder ons plegen nog wel eens te eindigen met de opwekking onze dominees het besproken boek cadeau te doen. Ik wil met nadruk deze recensie met die raad eindigen. Het zijn dure boeken. Ze zijn beslist niet te duur voor wat ze bieden. Ik denk, dat uw dominee ze met meer plezier en stellig met meer vrucht zal lezen dan lectuur over de afschuwelijke verwickelingen in onze kerken. Geef ze uw pastor cadeau! Hij zal er blij mee zijn. En lees ze zelf, als u van geschiedenis houdt. U zult er van genieten.

¹⁾ In een artikel **Het beleg en ontzet van Leiden (1574): een venster op de opstand in Ned. Archief voor kerkgeschiedenis, N.S.**, 47ste deel, 1956/66, blz. 116-194.

²⁾ I, 73.

³⁾ I, 129.

^{3a)} In Den Hoorn op Texel waren zij zelfs lid van de kerkeraad: „is verkiezinghe des Kerkerads geschiet ende is vercoren tot diacnische Aal Albertsd.” Acta Kerkeraad 30/5/1604. Zie G. Huls, **De dienst der vrouw in de Kerk**, 1951, blz. 92.

⁴⁾ I, 167.

⁵⁾ I, 171.

⁶⁾ I, 208.

⁷⁾ I, 262.

⁸⁾ I, 263.

⁹⁾ I, 264.

¹⁰⁾ I, 261.

¹¹⁾ In artikel **Worstelingen van Amsterdam's Kerk der Hervorming om de Theocratie, in Kerk en theologie**, 1966, blz. 139.

¹²⁾ II, 163.

¹³⁾ II, 148.

¹⁴⁾ II, 305.

¹⁵⁾ II, 307.

¹⁶⁾ **T.a.p.** Het boek van L. J. Rogier, **Geschiedenis van het katholicisme in Noord-Nederland in de 16de en 17de eeuw**, 1964, derde druk. Deze derde druk verscheen in vijf deeltjes in de Elsevierpocket. Rogier schreef een strijdbaar rooms boek en had al lang een reformatorisch pendant moeten ontvangen. Evenhuis vult deze lacune enigszins op.